

Oláh Róbert

A beregi oskolamesterek olvasmányai
a 18-19. század fordulóján

"Év fiatal könyvtárosa" pályázat

2008

Oláh Róbert

A beregi oskolamesterek olvasmányai a 18-19. század fordulóján

A partikularendszer

A református kollégiumok egyik legjellemzőbb és talán legérdekesebb vonása a hozzájuk kapcsolódó partikularendszer. Pápától Enyedig, Pataktól Debrecenig az egy gyökérből táplálkozó iskolarendszerben ha apró eltérések is, de mindenhol hasonló módon alakult ki a vidéki alsófokú iskolák hálózata. Az anyaintézményben tanításra alkalmasnak ítélt nagyobb deákokat 1-3 évre¹ kiküldték valamelyik arra igényt tartó gyülekezethez, hogy ott tanárként alkalmazzák. Erre az időre fizetést is kapott: eleinte a lelkésztől, később a gyülekezettől. Szerencsés esetben pedig ha olyan helyre került rektornak, ahol az akadémiai peregrinációhoz szükséges összeget is összegyűjthette, akkor ideje kiteltével külföldi egyetemre indulhatott doktori fokozatot szerezni. Cserébe megkövetelték, hogy legjobb tudása és a rektort kibocsátó kollégium tanrendje szerint oktassa az olvasást (igény szerint az írást), a zsoltáréneklést, és a Heidelbergi Kátét. Emellett többnyire előírták, hogy az istentiszteleteken énekeljen, a lelkész akadályoztatása esetén a gyülekezet előtt imádkozzon és meghatározott ünnepeken prédikáljon is. Helyenként szinte már csak mellékesen várták el a rektortól az iskoláskorúakkal való foglalatosságot.² Összehasonlításként érdemes felidézni a Vas megyei katolikus iskolák 1778-as vizitációja során tapasztaltakat, ahol azt látjuk, hogy iskolamesternek általában a kántori tisztséget betöltő személyt nevezték, aki emellett igény szerint tanított is.³

A partikularendszer az évszázadok során természetesen állandóan változott. Az országos események és a kollégiumok rivalizálásának hatására vagy egyszerűen csak a

¹ A két évnél hosszabb szolgálatot a Geleji-kánonok 94. pontja nem engedélyezte, leteltével a deákok visszatértek a kibocsátó kollégiumba végső vizsgát tenni. (Tóth Endre, A tiszántúli egyházkerület igazgatásának és az esperesi egyházlátogatásnak a rendje 1762-ből, Debrecen, Debreceni Református Theológiai Akadémia, 1964, 27-28. A továbbiakban: Tóth Endre 1964.)

² Huszton 1787-ben így írták elő a rektor kötelességeit: „Elsőben, a templomban való reggeli és estveli cultuson lévő éneklés. Másodszor, az Úr vacsorájakor déleesti prédikációtétel, és akkor is, midőn t. prédikátor úr vagy beteges, vagy nem érkezik a templomban, könyörgéseket és prédikációkat köteles léssen tenni. Harmadszor, a tanuló gyermekeket minden nap, bizonyos órákon tartozik szorgalmasan tanítani, és istenesen oktatni.” („Megkívántatik a rectorban, hogy légyen kevélység nélkül való...” : a Sárospataki Református Kollégium partikulái 1773-1826, szerk. Dienes Dénes, Sárospatak, Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2001, 65. A továbbiakban: Dienes Dénes 2001.)

³ Tóth István György, Mivelhog magad írást nem tudsz... : az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon, Bp., MTA Történettudományi Intézete, 1996, 9-13. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 17.)

rátermettebb rektorhoz jutás reményében⁴ az egyházközségek hol az egyik, hol a másik kollégiumba küldték el kérelmező levelüket. Dankó Imre kimutatása⁵ szerint hosszabb-rövidebb ideig legkevesebb 584 vidéki iskola kötődött szorosabb vagy lazább szálakkal a debreceni kollégiumhoz. Ez a szám a pataki kollégium esetében is eléri a 377-et.⁶ Ilyen formán a 16. század közepétől a 19. század második feléig, az önálló falusi tanítóság kialakulásáig⁷ a kollégiumok és azok tananyaga mint a reformátusok alapfokú műveltségének gerince közvetlen hatással volt a helyi iskolákra. Jól nyomon követhető ez például a gyulai⁸ vagy a mezőtúri⁹ partikula esetében, ahova rendszeresen hívtak el debreceni diákokat rektornak és az oktatás során is a Debrecenben bevett segédanyagot használták.

„Oskola Mesterek Regulatiója”

A tanítókat elvben évente elszámoltatták az esperesi egyházlátogatás alkalmával. Ennek során a lelkész személye és a gyülekezet állapota után a tanító (vagy ahol többen voltak, ott a tanítók) magaviseletét és munkáját is köteles volt vizsgálni az egyházmegye seniora. Számon kérték tőlük a nyomtatott írásminták¹⁰ meglétét (vagyis az írás-olvasás gyakoroltatását), a zsoltáreklésben való jártasságot (lehetőleg kotta alapján is) és a matematikai ismereteket „Maróthy szerint”, vagyis az ő aritmetikájára támaszkodva. Mivel pedig a tanítást a Heidelbergi Kátéhoz fűzött imádságokkal kellett kezdeniük és zárniuk, ezért ennek megszerzése is javallott volt.¹¹ Legalábbis a törvény szerint, mert az 1808-1809-es vizitáció iratait megvizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy az esperesi figyelem inkább csak az

⁴ A vári oskolamesterekről például így emlékeznek meg: „Az eddig való Rectorok mindnyájan Debreczeni Deákokból-voltak; de ezen három utolsó Rectort, a Váriak együgyűnek és tehetetlennek tartván: annál fogva jobb szerencsét próbálni a S. Pataki Collegiumba mentek és már 1799-től fogva többnyire onnan hozatnak mind Rectorok, mind Praeceptorok.” (A Beregi Egyház megye régi Iskolairól- és Iskola Tanítóiról. TtREL I.32/A.a.1.)

⁵ Dankó Imre, A kollégium partikularendszere, In A Debreceni Református Kollégium története, szerk. Barcza József, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988, 776-810.

⁶ Ugrai János, Önállóság és kiszolgáltatottság : a Sárospataki Református Kollégium működése 1793-1830, Bp., L'Harmattan, 2007, 169-173. (A múlt ösvényén)

⁷ Ez az 1805-ös évet követő évtizedekben már folyamatban van: Csókási Mihály például 12, Beregszászi Sándor 16 éven át volt a borzsovai iskola tanítója. (Zágoni Á. Károly, A nagytiszteletű Beregi Egyházmegye emlékkönyve, közreadja Csatáry György, Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár, 2005, 192. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár kiadványai, II. Közlemények, 34.) A továbbiakban: Zágoni Á. Károly 2005.)

⁸ Héjja Julianna Erika, Könyv és olvasója Gyulán a XVIII. század első felétől 1848-ig, Bp., OSZK, 2003, 54-57. (Olvasmánytörténeti dolgozatok, 9.) A továbbiakban: Héjja Julianna 2003.

⁹ Hegyi Ádám, A mezőtúri református gimnázium könyvtára a XVIII. században. Elektronikus dokumentum. <http://mek.oszk.hu/03100/03191/html/iskol18.htm> (2.4 Partikuláris viszony és egyházi jelleg)

¹⁰ Szépíráshoz használt exemplárokat egyetlen rektor jegyzékében sem találunk. Talán az iskolában tartották a példányokat és nem a nyomtatott könyvek között volt a megszokott helye.

¹¹ Tóth Endre 1964, 57-60.

ingó és ingatlan vagyontárgyakra korlátozódott és kevésbé a szellemi állapotokra.¹² Az évenkénti vagyonszámolásnál többre lehetett szükség, ezért hívhatták össze a rektori gyűlést - szintén évente.

1804 tavaszán Budai András assessor (választott világi tanácsbíró)¹³ a beregi egyházmegye elé terjesztett egy iratot,¹⁴ ami részletesen leírja az összejövetelekre beidézett rektorok felett folytatott vizsgálatot. A forrás szerint a rektornak rendelkeznie kellett papirossal és íróeszközökkel, Bibliával, imádságos könyvvel, valamint az oktatáshoz feltétlenül szükséges szakirodalommal. Ezen felül előírták azt is, hogy ezek meglétét az esperes¹⁵ által kijelölt személy a rektorok évi gyűlésén ellenőrizze. A rektoroknak vizsgáznuk kellett a Heidelbergi Káté és Johann Hübner *Száz és négy válogatott bibliabéli históriák* című népszerű művének ismeretéből, a zsoltárokból és a négy matematikai alapműveletből. Ezen kívül kötelesek voltak magukkal vinni egy pecsétes igazolást, amelyet a magaviseletükről és a munkájukról állított ki az őket alkalmazó gyülekezet és a helyi lelkész. Ami pedig a jelenlegi kutatás szempontjából a legfontosabb: az oskolamestereknek erre az alkalomra össze kellett írniuk a tanításhoz használt könyvek lajstromát is. Hasonló tartalmú vizsgálatra Pápán is találunk adatot, éppen 1805-ből.¹⁶

Az „examenre” 1805 május 14-én Kaszonyban¹⁷ került sor. Ezt támasztják alá több helyen a fejlécben és az iratok hátoldalán fennmaradt megjegyzések, különösen pedig a rektori névsort megőrző táblázat.¹⁸ Laki Mihály¹⁹ megjegyzése a lista első sorában még pontosabban eligazít: „Ab Anno - 803 et 804. Comparatorium Librorum Series”, vagyis ő az 1805-öt megelőző két év beszerzéseiről adott számot. Az évenkénti gyűlésen folyó vizsgálatról az előírásnak megfelelően jegyzőkönyvet²⁰ is vezettek, amelyet később az

¹² „Mellyet még az régi atyáink is birtanak” : Bereg, Ugocsa és Közép-Szolnok református egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1808/1809, sajtó alá rend, szerk. Szabadi István, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, 2001, 7-173. (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani, 9.)

¹³ Budai András 1800-ban munkácsi papként szolgált, ezévből választották meg assessornak. 1804. március 20-21-én a Kaszonyi dislocationalis gyűlésre rendelték. Lásd: A Beregi reformált Egyház vidék Esperestjeinek története. TtREL I.32/A.a.1. fol. 85 recto-88. verso.

¹⁴ A' Beregi T(ekintetes) Tractusban lévő Oskola Mesterek Regulatiója, melyet Praesentált a' V(enerabilis) Tractusnak Assessor T(iszteleles) Budai András. Lásd a tanulmány végén a XXVI. sz. forrást.

¹⁵ 1797 és 1812 között Kömlei Zsigmond volt az egyházkerület seniora. (Zágoni Á. Károly 2005, 106-107.)

¹⁶ Pápán is ellenőrizték, hogy megvannak-e a rektor megfelelő könyvei a tanításhoz. A felvétel előtt vizsgát kellett tennie írásból, számvetésből, kottaolvasásból és éneklésből. 1805-ben (párhuzamosan a debreceni professzorok álmosdi deputációjával és a II. Ratio Educationis munkálataival) kidolgozták a falusi oskolamesterek törvényét, amely része lett az 1808-as pápai iskolai törvényeknek. Lásd: A Pápai Református Kollégium diákjai 1585-1861, szerk. Köblös József, Pápa, Pápai Református Gyűjtemények, 2006, 61-63. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásként, 9.)

¹⁷ Másként Mezőkaszony, ma: Kaszony, Ukrajna.

¹⁸ Lásd a közölt források között a XXV. szám alatt.

¹⁹ VI. jegyzék.

²⁰ Lásd a tanulmány végén a XXV. számú forrást.

esperesnek adtak át a rektorok minősítésére és archiválásra.²¹ Rögzítették, hogy beidézett rektorok megjelentek-e, vittek-e magukkal igazolást az egyházközségüktől, beadták-e a kért könyvjegyzéket és végül megfelelték-e a vizsgálatnak. A vizsgáztatóknak szándékukban állt, hogy a rektorok felkészültségéről, azaz a katekizációban, éneklésben, „Hübner”-ben és aritmetikában való jártasságukról is feljegyzést vezessenek. Ezek a rubrikák sajnos valamiért üresen maradtak, pedig érdekes lett volna összevetni, milyenre értékelték a felkészültségüket az examen során és vajon összefüggött-e a birtokolt könyvek mennyisége és a fenti négy tárgyban megszerzett jártasság minősége. Ha megnézzük a minősítéseket azt tapasztaljuk, hogy a 60 beidézett beregi rektor többsége valamilyen okból kihullott volna a rostán. Kilencen meg sem jelentek a gyűlésen, a többség nem vitte magával a könyvjegyzékét (36 fő), öt esetben a vidéki gyülekezet vagy a lelkész nem találta megfelelőnek a rektor személyét, a csécsi tanító pedig elfelejtette magával vinni a gyülekezeti igazolást. Összességében nagyjából 25 tanító felelt meg minden szempontból, akad azonban néhány érdekes egyedi eset is: a gulácsi rektort időközben elbocsátották hivatalából, a kóródit pedig valamilyen okból felmentettek az igazolás alól. Macsolán még folyamatban volt az elhívás, Beregszászon ellenben három, míg Váriban két rektor is aktív szolgálatban volt. Tarpáról csak a leányok tanítóját írták össze, de bizonyára volt külön a fiúknak is. Az ekkor összegyűjtött könyvjegyzékek egy kivétellel ma is kézbevehetőek a Debreceni Református Kollégium Levéltárában a Beregszászi Egyházmegye megmaradt iratait tömörítő fondban.²² Arról sajnos nem találtunk adatot, hogy miért nem maradt fenn forrás a további évek ellenőrzéseiről. Budai András assessor irata szerint ugyanis évente át kellett esniük a vizsgálaton az oskolamestereknek.²³

Hatvan rektorból mindössze 24 olvasmányait ismerjük, ennyien vittek magukkal valamilyen jegyzékszerűen összeírt könyvlistát. Nem tudjuk, hogy milyen retorzióra számíthatott az, aki nem írta össze a tanításhoz használt könyveit. Nehezen feltételezhető ugyanakkor, hogy a többség azért nem írta volna össze, mert egyetlen kötettel sem rendelkezett. A felsőfokú tanulmányokat folytató, lelkészi vagy tanári pályára készülő

²¹ Az esperes jogköre volt az ellenőrzés, erről tanúskodik az 1804-es irat is (XXVI. számú forrás).

²² Jelzete: TtREL I.32/A.a.1. A beregi egyházmegye levéltári anyaga mostoha körülmények között kallódott az 1940-es éveig, amikor Harsányi András az egyházmegyei könyvtárral együtt rendbeszedte. (Lásd: Harsányi András, A Beregi Református Egyházmegye könyvtára, MKSz 1941, 245-269. A továbbiakban: Harsányi András 1941.) A levéltár 1969-ben átkerült Sárospatakra, de 25 évre zárolták. A 90-es évek közepén az abaúj-tornai iskolalátogatási iratokért cserébe szállították át Patakról a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárába, Debrecenbe. (Szabadi István, „Autoritate Ecclesiae...” : válogatott határozat-szövegek a beregi református egyházmegye első jegyzőkönyvéből a 16-17. század fordulójáról, Debrecen, D. dr. Harsányi András Alapítvány, 2002, 7-8. (A d. dr. Harsányi András Alapítvány kiadványai, 5.) A továbbiakban: Szabadi István 2002.)

²³ Lásd a XXVI. forrás 10. §. első sorát.

huszonéves diákokról nehezen lehet elképzelni, hogy ne lett volna legalább néhány könyvük. Kézírtos diktátumok, tanuláshoz használt másolatok, egy néhány dénár értékű kisebb formátumú káté, énekeskönyv (még ha nem is kottával ellátott, mint amelyet általában megköveteltek) minden diákládájában ott lapulhatott. Inkább a hanyagság és a figyelmetlenség lehetett az oka, hogy a többség nem nyilatkozott munkaeszközeiről. Tóth István György Vas megyében folytatott kutatásai során még az 1770-es években is talált olyan tanítókat, akik írástudatlanok voltak és csak csekély szintű olvasási képességüket tudták átruházni diákjaikra.²⁴ Hogy a beregi református iskolákban is lehettek-e esetleg ilyen, középfokú tanulmányokat sem végzett félalfabéta iskolamesterek, arra a felmérésekben nem utal semmilyen adat. A két patinás kollégium szellemi hatósugarának metszéspontjában elhelyezkedő beregi iskolák valószínűleg jó eséllyel kaphattak maguknak legalább az írás-olvasásban jártas tanerőt, még ha időnként voltak is gondok az erkölcsükkel vagy a képességeikkel. Ha óvatosan is, de kijelenthetjük, hogy a vasi katolikus iskoláknál talán valamivel jobb helyzetben lehettek a református beregiek.

Végezetül egy érdekes jelenségre szeretnénk felhívni a figyelmet. Néhányan a felmérés során a jegyzékekhez toldott megjegyzésekkel próbálták mentegeni a hiányosságokat. Valószínűleg féltették a megélhetésüket, amelyre jelentősen kihathatott a vizsgálat eredménye.²⁵

A rektorok jegyzékeinek vizsgálata

Az elemzések során először megpróbáltuk megtalálni a közös műveltség vonalait. Azokat a köteteket kerestük, amelyek vagy a tanuláshoz vagy a tanításhoz kapcsolódóan kerülhetett az iskolamesterek látókörébe. Kerestük a korszak jellemző szellemi áramlatait és teológiai irányzatait is, amelyek a korabeli európai tudományosság köreihez kapcsolták a tulajdonosokat. Végül a jegyzékeket különböző csoportokba rendezve megkíséreltük bemutatni az egyéni érdeklődés eltérő módon formáló és alakító hatását a magánszemélyek gyűjteményeiben és összevetni őket más korabeli könyvtárakkal.

Miért érdemes megismernünk a beregi rektorok olvasmányait? Egyrészt mert munkájuk során ők kezdték el alapjaiban formálni a leendő reformkori nemzedék világképét. Másodsor viszonylag ritkán ismerjük egy adott szakma művelőinek „teljes”

²⁴ Tóth István György 1996, 22-27.

²⁵ Erről tanúskodnak Lenkey Imre (XXI. jegyzék) és Csókási Mihály (XVIII. jegyzék) szavai: „Ezen kívül mind azok meg vagynak szerevez mellyek hivatalomnak tellyesítésére szükségesek.” „Minden meg kívántató Deák s Magyar Oskolai Könyvek.”

olvasmányanyagát. Itt nagyjából hasonló műveltségű olvasók gyűjteményeibe nyerhetünk betekintést, ráadásul mindannyian egy adott földrajzi területen, a beregi egyházmegyében működtek egy időben. Emellett aktív szolgálat közben használt, tehát nem utólag, hagyatékokból kikerült kötetekről van szó. Más aspektusból megközelítve a forrásokat jórészt diákkönyvtárakat látunk, amelyekben a korszakban használt iskolai kiadványokkal találkozhatunk. Egyfajta könyvtárhasználati pillanatfelvételnél sorakozik előttünk a 24 fennmaradt jegyzék és a bennük található 894 tétel.

Nagy eltérés mutatkozik a jegyzékek minőségében is: vannak hirtelen összedobott, azaz csak a gerincről vagy emlékezetből összeírt nevek és címek a tételek között, de vannak mai szemmel nézve is korrekt bibliográfiai adatokkal ellátottak is. Ilyenek Zenzi Simon barabási-, Korótzki József beregi-, Lenkei Imre hetei- és Balog Dániel beregdédai rektorok összeírásai, amelyek a megjelenés helyét és idejét is feltüntetik.²⁶ Utóbbi ezen túl még „Ordine Alphabetico” is rendezte a címeket. Helyenként nem teljesen pontosak a megadott évszámok, valószínűleg hibásan olvasták le a címlapról. Ez nem egyedi eset, a könyvjegyzékek felvételénél általában problémát jelentett, hogy tévesen olvasták össze a római számokat. Részben tematikus csoportokat egyedül Óri József márokpapi tanító képzett könyveiből, külön választva egymástól a teológiai és az elegyes köteteket a latin költőktől, valamint a magyar- és a német nyelvű műveket.²⁷ Többnyire nincs sem alfabetikus, sem egyéb rendező erő a lajstromozásokban, jobb esetben is csak a latin és a magyar nyelvű kötetek kerültek külön oszlopba, a felvételnél pedig valószínűleg hűen követték a polcon korábban kialakított sorrendet.

Elsőként érdemes megvizsgálni a jegyzékekben szereplő kötetek nyelvi megoszlását. Időnként nehezen eldönthető, hogy egy Biblia, egy káté, esetleg csak a szerző nevét tartalmazó leírás magyar vagy latin kiadást takar. A művek - amennyire ez a hiányos leírásokból megállapítható - körülbelül 55%-a magyar nyelvű, 44%-a latin és mindössze 1%-os a német, görög és héber nyelvű nyomtatványok aránya. Tamkó György munkácsi rektor listája végén német olvasmányairól egyetlen megjegyzéssel így tudósított bennünket: „Et qui sunt Libri Germanici”, de még a darabszámot sem adta meg.²⁸ Azt, hogy még a 19. század első éveiben is ilyen mennyiségű latin nyelvű nyomtatvány volt a beregi iskolamesterek tulajdonában, elsősorban azzal magyarázhatjuk, hogy a kollégiumi oktatás nyelve a 18. század végéig a latin volt. Büntetés terhe mellett latinul beszéltek egymás között a diákok (ezt

²⁶ XIII., XIX., XXI., X. jegyzékek.

²⁷ XV. jegyzék.

²⁸ III. jegyzék.

megtartották a nyelvgyakorlás miatt a későbbiekben is), a vizsgák is többnyire latinul zajlottak, a teológia egyetemes szaknyelve is ez volt (a feltörekvő német mellett), így a tankönyvek, az egyháztörténeti és a dogmatikai művek is ilyen módon voltak elérhetőek. Éppen a korszakban zajlott le a kollégiumokban a magyar mint oktatási nyelv térhódítása: 1796-tól, illetve 1797-től a tananyag nagy részét előbb Patakon majd Debrecenben is már magyarul kellett előadni.²⁹

Megfigyelhető, hogy az előszóval történő megnyilvánulásokhoz kapcsolódó irodalom jórészt magyar nyelven hozzáférhető: a bibliák és káték jó része, az imádságos és elmélkedésre szánt kegyes irodalom, különösen pedig a prédikációk. A német nyelv viszonylag alacsony arányát leginkább azzal indokolhatjuk, hogy a diákok a rektorkodást megelőzően nem látogattak külföldi egyetemi fakultást, a hazai könyvpiacra pedig leginkább ezekből a kézről kézre járó, gyakran használt, latin nyelvű teológiai anyagból válogathattak. Jóval nagyobb arányú lenne a latin, német, francia és angol nyelvű kötetek jelenléte, ha a peregrinációból visszatérők könyvesládáit vizsgálhatnánk meg. Jó példa erre az az 1779 januárjában Franekerben összeállított hagyatéki inventárium, amelyből a kint elhunyt pataki peregrinus, Vilmányi Sámuel 80 könyvéről tájékozódhatunk. A 36. tételt (egy nyolcadrét alakú magyar Bibliát) kivéve mindegyik idegen nyelvű, elsősorban latin, francia és német. Érdekes átfedések figyelhetők meg továbbá a Vilmányi által hátrahagyott és a beregi rektorok összeírásaiban szereplő teológiai szerzőknél is.³⁰

A jegyzékek tanúsága szerint valamilyen Szentírása minden rektornak volt. Túl vagyunk a 16-17. században mutatkozó bibliaéhségen, mikor még a lelkészek közül sem volt mindenkinek a tulajdonában anyanyelvű kiadás, így némelyek jobb híján a szószéken rögtönözve fordították a textust latinból. A reformáció századában meghirdetett humanista attitűdben gyökerező anyanyelvű bibliolvasási program ekkorra legalább az egyházi értelmiség körében megvalósult.³¹ A beregi oskolamesterek többségének volt magyar nyelvű kiadása, Laki Mihály tiszakerecsényi rektor például két magyar Bibliát és egy görög Újszövetséget is bírt.³² Találunk önállóan megjelent magyar Újtestamentumokat is. Néhány

²⁹ Szabó Botond, G., A Debreceni Református Kollégium a „pedagógia századában” : neveléstörténeti tanulmány, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 1996, 86-87. A továbbiakban: G. Szabó Botond 1996.; Uő, A magyar tanítási nyelvre való áttérés a Debreceni Református Kollégiumban, Debreceni Szemle, 2005, 275.

³⁰ Postma Ferenc, Das Franeker Bücherinventar des verstorbenen ungarischen Studenten Sámuel Vilmányi, MKSZ, 2007, 233-241.

³¹ Péter Katalin, A bibliolvasás mindenkinek szóló programja Magyarországon a 16. században, In Uő, Papok és nemesek : magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból, Bp., Ráday Gyűjtemény, 1995, 31-55. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai, 8.)

³² VI. jegyzék.

jegyzékben a megjelenés helyét is feltüntették, ezek alapján elmondható, hogy a 19. század elején főként a 18. század közepéig megjelent editiókat használták: az Amsterdamban, Utrechtben és főként a Baselben nyomtatottakat. Emellett legalább 9 latin és 4 görög nyelvű kiadást számolhatunk össze, főként Újszövetséget. Népszerű volt Johann Leusdennek, az utrechti egyetem keleti nyelveket oktató professzorának és Theodor Bézának a görög Újtestamentuma. A latin nyelvűeket sajnos kevésbé azonosítható módon vették fel.

A magyar nyelven zajló alapfokú oktatás négy fő pillérének számító kété kiadások, a jobb esetben többszólamú kottával nyomott énekeskönyvek, a „Hübner” és az aritmetika tankönyvek meglétét vizsgálva már kevésbé lehetünk elégedettek. Legfőbb hiányosság a számvetés terén mutatkozik. Többnyire Maróthi György debreceni professzor *Arithmetica*, vagy *számvetésnek mestersége* című tankönyvét használták, amelyről még szállóige is született a debreceniek között.³³ Hiába adták ki 1743 óta 1763-ban másodszor és 1781-ben harmadszor 3.000, 3.200 majd ismét 3.000 példányban néhány krajcárért,³⁴ mégsem jutott hozzá minden debreceni diák. Maróthi neve mellett a jegyzékeken a Kollégiumban általa bevezetett wittenbergi matematikus, Johann Friedrich Weidler *Institutiones matheseos selectio observationibus illustratae* című művével,³⁵ másik alkalommal a *Bé-vezetés a számvetésre a magyar és hozzátartozandó tartományok nemzeti iskoláinak számára*³⁶ című tankönyvvel találkozhatunk. A rektorok majdnem fele viszont nem írt össze egyetlen matematikai tankönyvet sem. Talán ugyanazon attitűd miatt, amelyet Hermányi Dienes József az enyedi Kollégiumról szólva így örökített meg Emlékiratában:³⁷

„Professor Kolosvári István éppen csak Geometriát tanítván, ’s hasznát a’ Deákok nem látván, majd Hallgatók nélkül marada; ’s akkor az ifjuság reá is izene, hogy a’ Mathesist abba hagyná ’s kezdene a’ Filozofiához, es Sido nyelv-tanításhoz.”

³³ „Mikor a magyar ember valamely kétségtelen matematikai igazságot akar bizonyítani, Maróthira hivatkozik, ilyenformán beszélve: „*Harminc meg tíz, Maróthi szerint, negyven.*” Ez a sokszor emlegetett tekintély Maróthi György <...> kinek *Arithmetica* vagy *számvetésnek mestersége* című munkája valamikor nagyon elterjedt volt a protestáns iskolákban.” (Tóth Béla, Szájru szájra : a magyarság szálló igéi, Bp., Akadémiai, 2002. 189.)

³⁴ Benda Kálmán, Irinyi Károly, A négyszáz éves debreceni nyomda (1561-1961), Bp., Akadémiai, 1961, 345., 351., 356. (A továbbiakban: Benda-Irinyi 1961.) Petriknél a harmadik kiadás dátuma tévesen 1782. (Magyarország bibliographiája 1712-1860 : könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak, összeáll. Petrik Géza, Bp., Dobrowsky Ágost, 1890, II/1, 679. A továbbiakban: Petrik Géza 1890.)

³⁵ I. jegyzék. Maróthi és Weidler kapcsolatára lásd: Tóth Béla, Maróthi György, Debrecen, Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Akadémiai Bizottsága, 1994, 172-179. A továbbiakban: Tóth Béla 1994.

³⁶ VI. jegyzék.

³⁷ Hermányi Dienes József szépprózai munkái, sajtó alá rend. Sárdi Margit, S., Bp., Akadémiai, Balassi, 1992, 123. (Régi magyar prózai emlékek, 9.)

Az oktatás során a bibliai történetek megismertetéséhez elsősorban Johann Hübner népszerű és számtalan kiadást megért *Száz és négy válogatott bibliabéli históriák* című művét használták. Benne az Ó- és Újtestamentumból egyaránt 52-52 történetet emelt ki, amelyet végig a jól bevált sablon szerint elemez és tanít a szerző. Idézi a textust, majd felteszi a hozzá kapcsolódó 20-40 kérdést, és levonja a história rövid tanulságait (ezek a „hasznos tudományok”). Ezután kegyes elmélkedések következnek, a könnyebb memorizálhatóság okán magyar - és emellett a hazai kiadásokban latin - versekbe öntve. Hübner művét a rektorok negyede nem tudta megszerezni, pedig 1760 és 1804 között legalább 8 alkalommal nyomtatták ki itthon.³⁸ Érdekes, hogy az egyébként nagyobb gyűjteménnyel rendelkező Balog Dániel³⁹ lajstromában sem találkozunk vele. A magyar mellett több latin és egy német változatot is megkülönböztethetünk a jegyzékekben szereplő 18 Hübnerből.

Az énekeskönyvek terén is mutatkozott hiány, pedig a református diákok alapvető rendszeres tevékenysége volt az éneklés. Gyakorolták a naponkénti istentiszteleti jellegű könyörgéseken (preces), az ünnepi istentiszteleti alkalmakon, temetéseken, lakodalmakon⁴⁰ és tegyük hozzá: a legációban is, a fogadó gyülekezet körében. Ennek ellenére 4 jegyzékben nyoma sincs az énektanításhoz használt segédanyagnak. Megint csak a debreceni példával lehet a helyzet visszásságát illusztrálni: az 1805 előtti fél évszázadban a városi nyomdában évente akár többször is, de átlagosan legalább 3 évente nyomtattak zsoltárkönyvet vagy legalább a kis zsoltárt, esetenként két-háromezer példányban.⁴¹ Ugyancsak népszerűek voltak a halotti énekeskönyvek (többnyire „halottas könyv”-ként szerepelnek). Ezekből tucatnyira akadhat a jegyzékeket böngésző kutató. A temetéseken éneklő diákok fontos szerepet játszottak a szertartás során. A 17. század elejétől (vagy akár már korábban is) pénzt kaptak a szolgálataikért, amely szokás egészen a 20. század első harmadáig megmaradt és a tanítóképzősökre hárult.⁴² Újfalvi Anderkó Imre debreceni tanár és lelkész pedig külön a temetési énekléshez szerkesztett énekeskönyvet, amely először 1598-ban, majd a 20. századig többször is megjelent.⁴³

³⁸ Petrik Géza 1890, II/1, 193.

³⁹ X. jegyzék.

⁴⁰ Csomasz Tóth Kálmán, Maróthi György és a kollégiumi zene, Bp., Akadémiai, 1978, 8-25.; Tóth Béla 1994, 198-199.

⁴¹ Benda-Irinyi 1961, 348-362.

⁴² Csohány János, A korszakváltások évszázada (1849-1950), In A Debreceni Református Kollégium története, szerk. Barcza József, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988, 268.

⁴³ Tóth Béla, A Kollégium története a XVIII. században, In A Debreceni Református Kollégium története, szerk. Barcza József, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988, 80. A továbbiakban: Tóth Béla 1988.

A tanítás során megkövetelt négy legfontosabb tárgy közül egyedül a katekizmusokat sorra véve nem tapasztalunk hiányosságot a jegyzékekben, ezekből minden rektori jegyzékben találunk legalább egy, de nem ritkán több példányt. A Heidelbergi Káté - vagy ahogyan a jegyzékekben több helyen szerepel: „Palatinatusi Catechesis” - a legalapvetőbb dokumentuma a hazai református gyülekezeteknek. Az eredetileg Zacharias Ursinus és Caspar Olevianus által összeállított 129 kérdésből és feleletből felépülő szöveg 1563-ban jelent meg. Már az ezt követő évben eljutott hazánkba és népszerűségére jellemző, hogy a mai napig közel kétszáz kiadása ismeretes.⁴⁴ A 18. században az ellenreformációra válaszul a protestáns gyülekezetek az egységes hitvédelem egyik eszközét látták a katekizmusban, de a katolikus oldalon is nagyobb hangsúly helyeződött a katekizálásra. Jelenlétére azért is érdemes odafigyelni, mert megfelelő abécéskönyv nélkül többnyire énekeskönyvből vagy kátéből tanultak meg olvasni a diákok.

Ha az általában szűkszavú leírások nyomán megpróbáljuk azonosítani a kátékiadásokat azt találjuk, hogy elég nagy szórás van a birtokolt művek között. A legnépszerűbb magyar nyelvű editiók között az 1760-as bázeli és a Superville által szerkesztett kiadás legalább 4 esetben tűnik fel. Emellett előfordul még Christoph Stehelin *Catechismusi házikintse*, Osterwald *Katechismus, vagy a keresztyén vallásban való oktatása* Kármán József fordításában, és végül az 1658-as sárospataki és az 1786-os pozsonyi kiadások. Még Félegyházi Tamás 16. századi kátéjának valamelyik kiadása is közkezen forgott. Az eredetileg francia nyelven, a németalföldi exuláns Daniel de Superville által gyermekek számára írt, majd magyarra is lefordított katekizmus a 18-19. században népszerű olvasmány és tananyag volt. A rápolti eklézsia előljárói például a rektorral kötött szerződésben⁴⁵ külön kikötötték az iskolai alkalmazását:

„A gyermekek tanításáért így lesz a fizetés: az abécétanulók tíz garast és egy véka zabot. Az olvasók két huszast és egy véka zabot. A Kis Supervillét és Szent Históriát tanulók egy v.forintot és egy véka zabot. A rudimentát és más hozzá tartozót tanulók egy RhF-tot és egy véka zabot, akár folyó árát fogják a zabnak fizetni.”

⁴⁴ Nagy Barna, A Heidelbergi Káté jelentkezése, története és kiadásai Magyarországon a XVI. és XVII. században, In A Heidelbergi Káté története Magyarországon, szerk. Bartha Tibor, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1965, 19-24. (Studia et Acta Ecclesiastica, 1.)

⁴⁵ Dienes Dénes 2001, 122. (A „Kis Superville” 1790-ben, a „Nagy Superville” 1794-ben Kassán jelent meg.)

A behatárolható latin nyelvű kiadások közül Zacharias Ursinus műve jelentkezik a legtöbbször. Ursinus kisebb és nagyobb kátéja két szempontból is érdekes. Részben mert ezek szolgálták a Heidelbergi Káté egyik forrásául, másrészt évszázadokon keresztül jelen volt hazai református intézményi és magángyűjteményekben.

Az elemi szinten túlmutató iskolai tankönyveket vizsgálva először a nyelvtanuláshoz szükséges köteteket vettük sorra. Várható volt, hogy a szótárak közül leginkább Pápai Páriz Ferenc és Szenci Molnár Albert műveivel találkozhatunk (előbbivel valamivel gyakrabban). Emellett még Márton József német-magyar lexikonát is fellelhetjük. A latintanulásban szinte egyeduralgó módon van jelen Christoph Cellarius⁴⁶ művének bővebb és rövidebb kiadásai, de Joachim Lange,⁴⁷ Emmanuel Alvarez és Molnár Gergely műve is megjelenik. Görög vonalon a népszerű Cebes Thebanus⁴⁸ mellett más, kevésbé azonosítható „grammatica graeca”-k, Andreas Dalzel görög szöveggyűjteménye és Márton Istvántól a *Görög nyelv első kezdete* is jelen vannak. A harmadik szent nyelv, a héber tanulmányozásának nyomait csak ritkán találjuk meg: a groningeni egyetemen keleti nyelveket oktató Nicolaus Wilhelm Schroeder egy munkájával, másszor Leusden *Philologus Hebraeo-mixtus* című művével találkozhatunk.

Az élő idegen nyelvet jószerevével csak a német képviseli, amelyet 1769 óta oktattak a Kollégiumban. Bár 1798-tól franciául is tanulhattak a diákok, ilyen nyelvű tétel nem szerepel a listákon. Megtalálhatjuk Johann Christoph Gottsched lapvető német nyelvtanát, Mándi Márton István (előbb pápai, majd pataki professzor) már említett lexikonát és *Uj német rudimentáját*.⁴⁹ Lajstroma alapján Őri József márokpapi rektor jutott el legmesszebb a némettanulásban: nem csak száraz, magolni való nyelvtanokat szerzett be, hanem kifejezetten szórakoztató és színes olvasmányokat is.⁵⁰

A klasszikus ókori szerzők jelenléte teljesen természetes az ilyen jellegű gyűjteményekben, ahol a tulajdonosok huzamosabb ideig koptatták egy protestáns kollégium padjait. A leggyakrabban Cicero, Ovidius, Phaedrus, Horatius, Cornelius Nepos és Vergilius

⁴⁶ A „kis” és „nagy Cellárius”, azaz a *Primitiva linguae latinae* és a *Latinitatis probatae et exercitiae liber memorialis* sűrűn szerepelnek a debreceni nyomda elszámolásában.

⁴⁷ Colloquiája szintén megjelent Debrecenben 1744-ben. (Benda-Irinyi 1961, 345.)

⁴⁸ A debreceni városi nyomda új görög betűkészletével 1744-ben nyomtatták ki egy kötetbe foglalva Cebes *Tabula*, Isocrates *Paraenesis* és Pythagoras *Aurea Carmina* című munkáit Piskárkosi Szilágyi Sámuel gondozásában latinul és görögül. A jegyzékekben szereplő „Cebes”-ek valószínűleg mindhárom mű meglétét jelzik. (Tóth Béla 1988. 97.)

⁴⁹ Ezt a művét egy kantiánus szellemű részlet miatt a cenzúra elkobozta. A szerző kérésére azonban a kancellária 1802. ápr. 9-én elrendelte, hogy a kifogásolt lapot a könyvből szakítsák ki és a konfiskált példányokat a szerzőnek adják vissza. Egy ilyen csonka példány állhatott a feltüntetett tétel mögött is. (Sashegyi Oszkár, Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800-1830, Budapest, 1938. Elektronikus dokumentum. <http://mek.oszk.hu/03200/03242/03242.doc>)

⁵⁰ Lásd: XV. jegyzék, a „Németh Könyvek” címszó alatt.

művei jelennek meg, de találkozhatunk Curtius Rufus, Terentius, Tacitus, Minucius Felix, Sallustius, Eutropius vagy ritkábban Cato, Livius és Plautus nevével is. Egy részük megjelent Debrecenben is, így valószínűleg könnyű volt hozzájutni ezekhez a művekhez. Annak ellenére, hogy ezek kifejezetten oktatási célokra válogatott szövegek voltak, és akár használtak is, olcsón megvásárolhatók voltak, több jegyzékből teljesen hiányoznak. Dacára annak, hogy az 1792. évi debreceni tanrendben előírták, hogy a professzorok viseljének rá gondot, hogy a tanulók fel legyenek szerelve a szükséges auktorkiadásokkal.⁵¹ A kevésbé tehetős diákok talán a félév befejeztével továbbadták a feleslegessé vált példányokat.

A magyar történelem oktatására 1795-től vezették be a Kollégiumban a selmecebányai evangélikus líceum igazgatója, Severini János *Conspectus historiae Hungaricae* című tankönyvét.⁵² Ennél lényegesen egyszerűbb olvasmány volt Osterwaldtól a Maróthi György professzor által fordított *Szent históriának rövid summája*, amely bibliai történetekre alapozva foglalta össze a világ történetét a teremtéstől fogva.⁵³ Ez valójában inkább egyfajta katekizmus volt, mint történelemtankönyv. Ehhez kapcsolta hozzá Losonci Hányoki István nagykőrösi tanár Magyarország és Erdély elsősorban történeti és földrajzi ismertetését és jelentette meg *Hármas kis tükör címen*.⁵⁴ Mindkét változat több példányban is megtalálható a jegyzékeken. Szintén közkedvelt tankönyv volt Kálvin ellenfelének, a 16. századi svájci reformátor Sebastian Castellio munkája. A bibliai történetekből dialógus formájában összeállított mű a 18. század második felében nem kevesebb mint öt kiadást ért meg *Sacrorum dialogorum libri quatuor* címen (ebből az első három Debrecenben).⁵⁵

A legfrissebb iskolai segédletet is fellelhetjük a XV. számú jegyzékben: Budai Ézsaiás vezetésével összeállított és a debreceni rézmetsző diákok által 1801-ben és 1804-ben metszett és nyomtatott „Ó és Új Atlasz” kötetét.⁵⁶ Ugyanakkor a Ratio Educationis tankönyvei csak elvétve tűnnek fel.

Láthattuk mennyire függött a tankönyvek beszerzése a debreceni nyomdától, mennyire meghatározta annak termése a rektorok könyvtárának képét. A pataki typográfia 1671-ben megszűnt, újabb nyomda pedig csak másfél századdal később, 1807-ben alakult a városban,

⁵¹ „Hogy Professor Uraimék teyenen rendelést a Könyvekről minden Disciplinábann, és azután az árrát fogják ki a’ Deákok Beneficiumáiból, hogy minden Deáknak Auctora légyen, cum initio Praelectionum.” Jegyzőkönyvi részlet az 1792. évi tanrendről. (G. Szabó Botond 1996, 414.)

⁵² G. Szabó Botond 1996, 66.

⁵³ Népszerűségére jellemző, hogy 22 kiadásban összesen 73.000 példányban jelent meg. (Trócsányi Zoltán, A XVIII. század magyar könyveinek olvasóközönsége és példányszáma, MKSz, 1941, 22-37.)

⁵⁴ Waldapfel Imre, A Hármas kis tükör svájci mintája, Magyar Paedagogia, 1940, 145-152.

⁵⁵ Magyarország bibliographiája 1712-1860 : könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak, összeáll. Petrik Géza, Bp., Dobrowsky Ágost, 1888, I/1, 397.

⁵⁶ Tóth Béla, A debreceni rézmetsző diákok, Bp., Magyar Helikon, 1976, 15-27.

így az ottani diákok is a tiszántúlon és máshol működő műhelyekre lettek utalva.⁵⁷ Ez azért is érdekes jelenség, mert a beregi egyházmegye kezdettől fogva a tiszántúli egyházkerület részét képezte. Földrajzilag közelebb volt ugyan a tiszáninneri szuperintendenciához, de a korán reformátussá váló vidéket Petrovics Péter, a környék birtokosa az akkor még lutheri Sárospataktól inkább a kálvinista irányt követő Debrecenhez kötötte. Így a határvidékre került beregiek kedvükre válogathattak a két kollégium rektorjelöltjeiben, ahogy már utaltunk rá a bevezetőben.⁵⁸ Mindössze a jegyzékek alapján tehát bajosan lehetne eldönteni, hogy egy adott oskolamester melyik iskolaközpontból származott. Ehhez további kutatásokra lenne szükség, elsősorban a ma még kiadatlan 18. század végi - 19. század eleji matrikulákban.⁵⁹ Annyi bizonyos, hogy mind a tiszántúli, mind a tiszáninneri kerület központjából érkeztek tanítók. A patakiak esetében az is ismert, hogy az összes, az 1786 és 1825 közötti négy évtizedben rektóriára kibocsátott tógátus valamivel több, mint 6%-a (148 fő) került valamelyik beregi partikulába. Ez feltételezhetően azt jelenti, hogy ha átlag 2-3 évente váltottak állomáshelyet a rektrok, akkor a körülbelül félszáz iskolában egy alkalommal nagyjából 10 pataki és 40 egyéb helyről - elsősorban Debrecenből - érkezett tógátus taníthatott. Ez az arány azonban akár évente is jelentősen ingadozhatott.⁶⁰

Az összes lajstromozott művet nem csak oktatási célra használták, hiszen rengeteg olyan kötet van köztük, ami erre nem alkalmas. Olykor nehéz utólag meghúzni a határt, hogy melyek voltak a valódi segédletek (az énekeskönyvek, káték, aritmetikák és „Hübnerék” kivételével) és a partikuláris iskolákban sem volt egységes az oktatás, hiszen helységenként eltérően alakult a tanulók életkora, létszáma és a gyülekezet igénye is.

Régi és új teológiai irányzatok a jegyzékekben

A következőkben a teológia szerteágazó tárgykörébe tartozó tételeket próbáljuk meg különböző erővonalak mentén csoportosítani. Ha áttekintjük a tanulmány végén közölt jegyzékeket, már első olvasatra is feltűnhet a hittudományi munkák viszonylag nagy száma. Az összes tétel nagyjából kétharmada tartozik ebbe a tárgykörbe, de a jobbára lelkeszi pályára készülő ifjak könyvei között tallózva ebben semmi meglepő nincs. Annál érdekesebb, hogy a

⁵⁷ Ecsedy Judit, V., A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473-1800, Bp., Balassi, 1999, 127-136.

⁵⁸ Szabadi István 2002, 5.

⁵⁹ A debreceni anyakönyvek 1792-ig, a sárospatakiak mindössze 1777-ig hozzáférhetőek nyomtatásban. Lásd: Iskolatörténeti adattár, szerk. Thury Etele, Pápa, Országos Református Tanáregyesület, 1908, II.; valamint Hörcsik Richard, A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617-1777, Sárospatak, 1998.

⁶⁰ Ugrai János 2007, 244. (11.3. számú táblázat) A 3 legsűrűbben látogatott megye (Zemplén, Borsod és Abaúj) ezzel szemben a diákok 62%-át fogadta.

megelőző évszázadok és a frissnek számító korabeli teológiai irányzatok ha egyénekenként eltérő mennyiségben is, de megtalálhatóak a jegyzékekben.

A hittudományi szemesztereket megalapozó filozófia tankönyvei közül elsősorban Johann Gottlieb Heineccius és Friedrich Christian Baumeister műveit használták (4-5 példányt találhatunk a jegyzékekben).⁶¹ Ugyanakkor Benedict Pictet és Jean La Placette etikája csupán 1-1 kötetten jelenik meg.

Teológiát sejtető tételek után kutatva néhány nagyon jellemző szerzővel találkozhatunk újra meg újra: Benedict Pictettel, Jean Friedrich Osterwalddal és Szikszai Györggyel. Gyakoriságukat részben annak köszönhetik, hogy több irányban is alkottak: Pictet etikai és dogmatikai kézikönyvet, imádságokat szerzett,⁶² Osterwaldnak 1745 és 1789 között hat, elsősorban kegyességi és iskolai célokra íródott művét fordították le magyarra, Szikszai pedig a közismert és népszerű „öreg Szikszai”, azaz a *Keresztyéni tanítások és imádságok* mellett prédikációival vált ismertté. Pictet és Osterwald mindketten az ésszerű ortodoxia képviselői voltak, írásaikban egyszerre vértették fel olvasóikat a hitigazságok ismeretével és a kegyesség gyakorlásának szándékával.⁶³

Összesen azonban több mint 80 olyan teológust különböztethetünk meg, akik többnyire csak egyetlen művel voltak jelen a rektorok könyvtáraiban. Az egyházatyák közül egyedül Szent Ágoston tűnik fel, majd egészen a reformáció koráig nem találunk újabb alakra. A reformátorok első és második generációjából Melancthon és Lucas Osiander, valamint Kálvin, Ursinus, Bucanus, Rudolph Gualter és Petrus Martyr képviselteti magát. A heidelbergi irénikus, David Pareus egyetlen művével van jelen. William Amesius, John Owen és Martonfalvi Tóth György a 17. századi puritán teológiát képviselik. A svájci polgárság praktikus szemléletéhez igazodó mérsékelt biblikus ortodoxia, amelyet leginkább „racionális” vagy „ésszerű” ortodoxiaként emlegetnek a szakirodalomban, a nagy hatású Osterwald, Turretin, Werenfels és Pictet műveivel van jelen. A németalföldi coccejánusokat maga Johannes Coccejus, Franz Burmann, Campegius Witttringa, és Friedrich Adolph Lampe, a karteziánusokat mindössze René Descartes és követője, Christopher Wittich jelképezi. Elsősorban a külföldi egyetemjárás révén a hazai egyházi értelmiség folyamatosan integrálta a nyugat-európai szellemi áramlatokat. Ez a jelenség a középkor végétől dokumentálható és a 16-17. század fordulójáig a hazai alsópapság többé-kevésbé naprakészen továbbbíthatta ismereteit hallgatósága felé. A svájci-németalföldi orientáció a 17. század közepétől

⁶¹ G. Szabó Botond 1996, 63.

⁶² Rácz Lajos, Pictet Benedek, *Protestáns Szemle*, 1911, 157-166.

⁶³ Dienes Dénes 2002, 63-65.

folyamatosan tetten érhető a magyar református intézményi- és magánkönyvtárakban és ez nagyjából meg is marad a 19. század elejéig. Ahogy láthattuk, sokszor ugyanazon szerzők jelennek meg, akik a koraújkori jegyzékeken is. A 18. század végére azonban a protestánsok beszűkülő művelődési lehetőségei miatt már több évtizedes megkésettiséggel fogadták be a frissebb irányzatokat, emiatt olvasmányaik is konzervatívabb jellegűnek tűnnek.⁶⁴

A 18. század első harmadában a wolffianizmus által előkészített talajon sarjadt ki a racionalizmus hajtása. Ravasz László⁶⁵ szerint „...a vallásos mélység elsekélyesedése, a teológiai ismeretek felületessége és az egész keresztyénségnek üres ritualizmussá való válása” jellemezte. Ugyanakkor korai magyarországi képviselői többnyire képesek voltak összeegyeztetni a kritikai szemléletet a biblikus hagyományokkal, megőrizték a kijelentésbe vetett hitet és ennek mintegy kiegészítéseként fordultak a józan ész által történő megerősítéshez.⁶⁶ Legkiválóbb képviselőitől több művet is megőriztek a rektori jegyzékek: Szentgyörgyi István sárospataki tanár *Theologia naturalis*át (1784) négy, a Göböl Gáspár kecskeméti espereshez kapcsolódó műveket (*Új vélekedés...*, *Szabadulást óhajtó rab*, és a Durand után fordított *Első embernek elesése*) pedig öt példányban. Részben a racionalizmus hatását tükrözi Szikszai *Természeti és keresztyén vallása* is.⁶⁷

A fiziko-teologizmus 18. századi eszméje nálunk leginkább az isteni és a természeti tudományok összebékítésére szolgált. Egyfajta apologetikus irányzatként alkalmazták, amely az alapvető hitbeli igazságok bizonyítékául értelmezve elfogadta az újabb természettudományos felfedezéseket is.⁶⁸ Debrecenben Hatvani István William Derham főművének magyarázatát franciából lefordította magyarra és már 1752-ben előadta.⁶⁹ Bár Derham *Physico-theologia* (1713) című, a mozgalomnak nevet adó és annak alapvető forrásául szolgáló munkája - amely Segesvári István fordításában éppen 80 éves késséssel, 1793-ban jelent meg magyarul - nincs a jegyzékeken, de találkozhatunk Derham követőinek néhány írásával. Egy-egy kötet jelzi mindössze, hogy a 18-19. század fordulóján élt rektorok ilyen irányban is érdeklődtek: Johann Georg Sulzer⁷⁰ és Francois Fenelon írásai, valamint

⁶⁴ Madas Edit, Monok István, *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*, Bp., Balassi, 1998, 158-160.; Monok István, *Az alsópapság szerepe az európai szellemi áramlatok befogadásában a kora újkori Magyarországon*, In *Historicus Societatis Jesu : Szilas László emlékkönyv*, szerk. Molnár Antal, Szilágyi Csaba, Zombori István, Bp., METEM, 2007, 89-103. (METEM könyvek, 62.)

⁶⁵ Ravasz László, *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (homiletika)*, Pápa, 1915, 226. (Református egyházi könyvtár, 11.)

⁶⁶ Dienes Dénes 2002, 58-63.

⁶⁷ Kosáry Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, 3. kieg. kiad., Bp., 1996, 398. A továbbiakban: Kosáry Domokos 1996.

⁶⁸ Kosáry Domokos 1996, 403.

⁶⁹ Tóth Béla 1988, 102-103.

⁷⁰ Kosáry Domokos 1996, 397.

Heinrich Sandertől a Nagy Sámuel⁷¹ által fordított *Az Istennek jósága és böltsessége a Természetben* (1794).⁷² Magyarországi teológusok közül Szőnyi Benjámin⁷³ emelnék ki, aki lefordította a francia janzenista Charles Rollin 4 kötetes pedagógiai főművének egyik fejezetét *Gyermekek fisikája* címen. Bár ez a mű nem szerepel a vizsgált forrásokban, de a vele szoros kapcsolatban lévő *Szentelek hegedűjében* több olyan éneket felvett Szőnyi, amely kimutathatóan ebben a szellemben születtek.⁷⁴

Kant recepciója és a körülötte fellángoló viták épp ezekben az évtizedekben zajlottak. Hatását leginkább Sárvári Pál *Morális Philosophiájában* (1802) látjuk érvényesülni, amely az első komolyabb debreceni hajtása volt, szerzője pedig 1793-tól (míg a Helytartótanács be nem tiltotta) jó két éven át oktatta Debrecenben a kantiánus filozófiát. Előadásaival felkeltette nem csak a diákság, de még professzor-kollégái, Kocsi Sebestyén István és Budai Ézsaiás érdeklődését is. Nincs nyoma a forrásokban Mándi Márton István pápai professzor *Keresztván theologusi moráljának*, megtaláljuk viszont a Kant-ellenes „Rostát”, azaz Budai Ferenc névtelenül megjelent *A Kant szerént való filozofiának rostálgatása levelekben* (1801) című pamfletjét. Márton István művét a dunátúli egyházkerület tilalmazta és megpróbálta begyűjtetni. Nem csak a raktáron levő, hanem a már eladott példányokat is, így ha egyes könyvtárakban maradt még, azt eltikolhatták egy ilyen ellenőrzés során.⁷⁵

A 18. század „modern” irányzatainak, mint a racionalizmusnak és a fiziko-teologizmusnak jelenléte tehát kétségtelenül kimutatható a rektorok olvasmányaiban, de nem beszélhetünk tömeges előfordulásról.

A tankönyvektől a kegyességi munkákig

A 18. század második felében a lelkészképzésben alapvető dogmatikai tankönyvként előbb Benedict Pictet *Theologia Christiana* (kiadta Piskárkosi Szilágyi Sámuel), később ennek háttérbe szorításával Eberhard Henrik Daniel Stosch *Introductio in theologiam dogmaticam* és *Institutiones theologiae dogmaticae* című műveit használták. Bár utóbbival

⁷¹ Nem a bécsi ágens, hanem a debreceni könyvtáros diák, Csokonai barátja, akire szintén hatott ez a szemlélet.

⁷² Szauder József, „Az estve” és „Az álom” keletkezése (Csokonai és a felvilágosodás), In *Uő, Az éj és a csillagok : tanulmányok Csokonairól*, Bp., Akadémiai, 1980, 274-281.

⁷³ Vörös Imre, Szőnyi Benjámin természeti világgépe, In *Szőnyi Benjámin és kora 1717-1794 : tanulmányok Szőnyi Benjáminról*, szerk. Imre Mihály, Hódmezővásárhely, Bethlen Gábor Református Gimnázium, 1997, 15-25.

⁷⁴ Imre Mihály, Vesztett csata a fiziko-teologizmus örökségével (Szőnyi Benjámin öregkori verseskötete: *Istennek Trombitája...*, Buda, 1790-1791.), In *Szőnyi Benjámin és kora 1717-1794 : tanulmányok Szőnyi Benjáminról*, szerk. Imre Mihály, Hódmezővásárhely, Bethlen Gábor Református Gimnázium, 1997, 15-25.

⁷⁵ Horkay László, Kant első magyar követői, In *Irodalom és felvilágosodás : tanulmányok*, szerk. Szauder József, Tarnai Andor, Bp., Akadémiai, 1974, 201-228.

sem voltak teljesen elégedettek a debreceni professzorok, alkalmasabbat nem találtak nála.⁷⁶ A közölt összeírásokban mégis gyakrabban találkozunk Pictet nevével, mint Stoschéval, mivel előbbinek imádságai és erkölcszociológiai munkája is használatban volt a diákok között.

Vallástörténeti és bibliai kézikönyveket keresve Bod Péter *Szentírás értelmére vezérlő magyar lexikonát* és *Szent Bibliának történetét*, valamint Thomas Broughtontól a Mindszenti Sámuel által magyarra fordított háromkötetes *Broughtonnak a religióról való történelmi lexikonát* találjuk, több példányban. Érdekes módon a történelmi munkák között nyoma sincs a szintén Mindszenti által fordított *Ladvoat apátornak történelmi dictionariumának*. Emellett az 1792-es tanrend tanúsága szerint alapvető tankönyvként használták Johann Matthias Schroeckh egyháztörténetét.⁷⁷ Meglepő, de az Ember Pál nyomán Friedrich Adolph Lampe által sajtó alá rendezett *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvaniat* nem szerezték meg a rektorok.⁷⁸

A szerkönyvek terén az előző századokhoz hasonlóan ekkor sem mutatkozott még egységes használat.⁷⁹ Közülük Kármán József dunántúli püspök 1787-1789 között megjelent, tehát újnak számító ágendájával találkozhatunk a legtöbbször. Ezen túl Backamadarasi Kiss Gergelynek az erdélyi reformátusok számára összeállított ágendáját és egy nagy valószínűséggel kéziratoss *Agenda et ritus baptisandi* című tételt találhatunk. Itt említenék meg, hogy több, a lelkészi hivatásra felkészítő és ahhoz segítséget nyújtó könyv címe is olvasható még a jegyzékekben: a Geleji-kanonok, egy Liturgica, egy Cura pastoralis és legfőképpen „A’ Papi Sz. Hivatalra készülőknek Kézi Könyvek”, amely Osterwald egyik munkáját takarhatta.⁸⁰

A bevezetésben már utaltunk rá, hogy mennyire központi szerepet játszott az oskolamesterek életében a prédikálás.⁸¹ Mint a rektori hivatal viselő tógátus egyik kötelessége, valamint a leendő lelkész napi szintű tevékenysége jelentősen befolyásolta a

⁷⁶ Az 1792. évi tanrend összeállítása során az iskola előljárói úgy vélték: „A Dogmatica Theologiában minnyájunk opinioja szerint káros volna Pictétet tovább tanítani mint a melly egyéb hibáin kívül is, a Tudományoknak és magának a Theologiának is mostani állapotjával éppen nem egyező. Stoschnak Compendiumában ugyan vagynak olyanok, a mellyekben a bé vett Értelemmel nem láttatik egyezni: de mivel ez különben igen jó Compendium, és a többi korántsem ilyen alkalmatos <...> ennek tanítása a V. Superintendentia által <...> engedessék meg...” (G. Szabó Botond 1996, 413.)

⁷⁷ „2. A’ theologia Moralisnak fundamentoma a’ Dogmatica. Tehát a’ Dogmaticat elébb kell tanítani, mint a’ Moralist. És így jó lesz az Ecclesiastica Historiát a’ helyett az 1-ső és 2-dik Semestrebén Schroeck szerént tanítani.” G. Szabó Botond 1996, 412.

⁷⁸ Zoványi Jenő, A magyarországi protestantizmus története 1895-ig, Máriabesnyő, Gödöllő, Attraktor, 2004, II, 171. A továbbiakban: Zoványi Jenő 2004.

⁷⁹ Dienes Dénes 2002, 54.

⁸⁰ A’ papi szent hivatal’ gyakorlásáról való trakta (Kolozsvár, 1784) Gombási István fordításában jelent meg.

⁸¹ Az 1800-1802 között beregszászi tanítóként működő Nemes Sámuelről, feljegyezték, hogy „... papja helyett könyörögni sem akart.” Ez valószínűleg deviáns magatartásnak minősülhetett. (Zágoni Á. Károly 2005, 191.)

jegyzékeket is. Sípos József szentesi tanár⁸² az „oskolai tanítók” számára szerkesztett egy kisebb munkát, hogy a prédikációk és orációk írásában és előadásában segítse őket. Előljáró beszédében így dokumentálta számunkra a korabeli gyakorlatot:

„Szokássá vált a’ mi Magyar Országi Helvétziai Vallástételt követő Felekezetünkben, hogy a’ melj Úrnapokonn az Úri szent Vatsora a’ Gyülekezetekben kiszolgáltatódik, azoknak déleesti óráinn, így szintén az Újjesztendi, Nagy Pénteki, Áldozó Tsötörtöki Innep-napokonn dél után, az Oskolai Tanítók tartsanak Prédikátziókat; megesik az is, hogy a’ rendes Prédikátor a’ meg, holtak felett valamelj nagy akadálja miatt Tanítást nem tarthatvann, a’ prédikállás a’ Tanítóra bízódik; némelj heljekenn az Előkelőbbek azt is kívánják néha a’ Tanítótól, hogy halottjaik felett Orátziót tartson; még inkább szokásbann van pedig a’ Bútsúztató Versek mondatása a’ közönséges Heljségekbenn.”⁸³

Ezzel tökéletesen egybecseng az egy évtizeddel korábban Budai András által szerkesztett rendelkezés ide vonatkozó része is:

„§ 9. A szokás szerint prédikálni köteleztetnek a Mesterek minden Úr Vatsorája után és egyébkor, mikor az el múlhatatlan szükség kívánja; hasonlóképpen könyörögni köteleztetnek is mikor Predikátor Templomba nem mehet.”⁸⁴

A szentbeszédék közül leggyakrabban Kecskeméti Zsigmond mezőföldi esperes *Falusi prédikációit*, Hunyadi Szabó Ferenc tiszántúli püspök és Sebők József különböző címen megjelent prédikációs gyűjteményeit azonosíthatjuk a tételek között. Ezeknél is nagyobb népszerűségnek örvendett a Szentmihályi Timóteus által a maga és mások írásaiból összeállított négykötetes *Katedrai gyűjtemény*. A legutóbb felsorolt művek az 1805-ös összeírást megelőző egy-másfél évtizedben jelentek meg, tehát viszonylag frissen kerültek a kézikönyvtárakba.

⁸² A korábban hódmezővásárhelyen rektorkodó szerző életére lásd: Szinnyei József, Magyar írók élete és munkái, Bp., Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, 1980-1981, XII, 1162.

⁸³ Sípos József: A’ Magyar Országi Helvétziai Vallástételt követő oskolai tanítók’ tárháza, Pest, Trattner, 1817.

⁸⁴ Lásd a XXVI. sz. forrást a tanulmány végén.

A kátétról szoltunk már korábban, de nem árt megjegyezni, hogy katechetikai prédikációk is megjelennek a lajstromokban: Komáromi Csipkés György *Igaz hite*, a Második Helvét Hitvallást prédikációs formában feldolgozó Szathmárnémethi Mihály *Dominica catechetica* című munkája, vagy a *Kecskeméti Zsigmondnak LXXX prédikációkból álló kateketikája*. Ennél jóval nagyobb számban találkozhatunk temetési beszédekkel. Ez volt ugyanis szinte az egyetlen műfaj, amely komolyabb akadály nélkül átsiklott a cenzúra szigorú rostáján és amelyben az alkotásra kedvet és tehetséget érző protestáns prédikátorok kifejezhették gondolataikat a nyilvánosság felé.⁸⁵ Másrészt a patrónus vagy a megrendelő is nagyobb hajlandóságot mutathatott a családjához szorosabban kötődő publicitás támogatására. Halottakat elsirató beszédeivel van jelen Szathmárnémethi Mihály, Hanvai Igó György, Takács Ádám, Ráth Mátyás és Geiza József is. Az énekeskönyvek számbavételénél pedig már utaltunk a gyakran birtokolt halottas énekek gyűjteményeire és azok szerepére.

A prédikációk és a legkülönbözőbb beszédek írásához mindenkor hasznos segítséget jelentettek a konkordanciák. Ennek megfelelően a források vizsgálata során a jegyzékek harmadában megtalálhatjuk az első ilyen jellegű magyar nyelvű munka említését: Kőrösi Mihály debreceni ispotályi lelkész, később esperes munkáját, a *Magyar concordántzia, avagy Az Ó és Új Testamentomra mutató táblát*. Az újszövetségi rész első és második kiadása 1739-ben és 1773-ban Debrecenben jelent meg. A már megjelent új-, és a kéziratban maradt ószövetségi részeket kibővítve Szerencsi Nagy István győri lelkész nyomtattatta ki két kötetben 1788-ban Győrben.⁸⁶ Kőrösi előszaván felbuzdulva állította össze Boros István öcsödi lelkész *Az Ó Testamentomra mutató tábla* (Pozsony, 1786) című munkáját, amely szintúgy a locusokat keresgélők emlékezetének pótlására szolgált.

A 18. század második felében az egy századdal korábbihoz képest jóval kevesebb hitvitázó mű jelenhetett meg. A „vértelen ellenreformáció” századában helyettük inkább apologetikus, védekező szándékú írások születtek. Ilyen volt John Jewel *Apologia ecclesiae Anglicanae* (1562) című munkájának meglehetősen késői, 1748-as fordítása, melyet Tussai János *A' reformata ekklesianak apologiaja, vagy maga-mentsege* címen magyarított. Juellus ebben - válaszul azokra a vádakra, amelyek szerint az angol reformátorok egy új egyházat akarnak létrehozni - a bibliára és az egyházatyák írásaira alapozva bebizonyította, hogy a reformáció nem más, mint visszatérés a kereszténység gyökereihez.⁸⁷ Az átlényegülés kérdése

⁸⁵ A jelenség a XVII. század második harmadától figyelhető meg és közel egy évszázadig érezteti hatását. Lásd: Zoványi 2004, II, 174-175.; és Csorba Dávid, Debrecen második „lelki válsága” : az 1680-as évek vallásos világképe, Debreceni Szemle, 2005, 267.

⁸⁶ A második kötet esetében a munkát Nagy István halála után Szentmiklósi Timótheus folytatta.

⁸⁷ Jewel, John, *The Apology of the Church of England*, London, Cassell, 1888, 5-8.

körül robbantott ki vitát a „Melianus Gnatereth”, azaz (Király)Helmeczi Komoróczi István dunamelléki püspök 1741-ben Utrechtben megjelent *Igasság paisa*. Ebben Bernhard Pállal vitázott a fordító és összeállító Helmeczi, amelyre számos válasz született a következő évtizedekben katolikus, sőt evangélikus részről is.⁸⁸ Egészen frissnek látszik Friedrich Georg Seiler *A keresztény vallásnak rövid védelmezése* 1799-es debreceni kiadása Szentpéteri Hodor Pál fordításában. Seiler művében már nem két felekezet szembenállását találjuk meg, mint a korábbi hitvédelmi művekben, hanem a kereszténység és az akkoriban éledező ateizmus vitáját közvetíti olvasója felé. Ehhez illeszkedik a janzenista Louis Racine tankölteménye *A vallásról* (1798), amelyet Háló Kovács József ültetett át magyarra. Racine Pascal nyomán a hit és a „Józan Okosság” összebékítésén fáradozik, egyfajta apológiát építve ezzel a keresztény hitet ért támadásokkal szemben.⁸⁹ A Péczeli által fordított *Henrias* (1786), mint a „vallási türelem apoteózisa”⁹⁰ kedvelt volt protestáns körökben. Gyakran hivatkoztak Voltaire művére, mint az önvédelem egyik eszközére, amely érzékletesen szemléltette a pusztító vallásháború minden borzalmát.⁹¹ Elterjedtségére jellemző, hogy nem csak Péczeli, hanem vele egyidőben Piskárkosi Szilágyi Sámuel is lefordította, valamint ismerjük kéziratos másolatát is.⁹² További apologetikus-polemikus munkákat találunk még néhány 17. századi auctor (Martonfalvi, Komáromi Csipkés és Alsted) szerzőségében.

Kegyességi törekvések a 16. század végétől valamilyen formában mindig jelen voltak a hazai református egyházban. A puritanizmus és a pietizmus századai után a felvilágosodás és a racionalizmus idején sem vesztek ki az olvasmányok közül a lelki irodalom gazdag termékei. Az oskolamesteri (és egyben a leendő lelkészi) gyűjteményekben ezeknek kettős szerepe lehetett: egyrészt a gyülekezet körében végzett munkát elősegíteni, másrészt a tulajdonos személyes elmélyülését szolgálni. Erről tanúskodik az imádságok, elmélkedések, énekeskönyvek nagy számban való előfordulása. Az imádságos kötetek közül a legnépszerűbbek Aranyosmedgyesi Sámuel *Igasság áldozatja* (6 példány) és Onadi Sámuel *Arany Csészéje* (5 példány) volt, amelyek részletes (napi) bontásban tálták a hívők számára a különböző alkalomhoz illő imádságokat. Az előfordulás gyakorisága tekintetében a második vonalat Benedict Pictet, Maklári János, Kömlei János, Szikszai György, Lázár János, Szentgáli Bereczk Péter és Csúzi Cseh János különböző címek alatt megjelent könyörgései

⁸⁸ Zoványi Jenő 2004, II, 164-165.

⁸⁹ Berecz Ágnes, A kései janzenizmus és hatása Magyarországon : Louis Racine vallásbölcseleti poémája és a magyar fordítás, MKSz, 1993, 279-291.

⁹⁰ Új magyar irodalmi lexikon, főszerk. Péter László, Bp., Akadémiai, 1994, 1596. A továbbiakban: Úmil.

⁹¹ Kosáry Domokos 1996, 396.

⁹² Szentgyörgyi Elek 1789-1830 között összeállított omniáriumában maradt fenn. Mai lelőhelye: Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának Kézirattára, R 1073.

alkotják.⁹³ Sok esetben azonban nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy kinek a művét takarják az egyes tételek, ilyenkor feltehetőleg kéziratos másolatokról vagy több forrásból összeállított gyűjteményekről lehet szó. Egészen bevett módszere volt ugyanis a protestáns lelkészeknek, hogy az általuk arra érdemesnek talált könyörgéseket a forrás megjelölése nélkül összemásolják egy jegyzetfüzetbe, vagy valamely korábban bekötött könyvük előzéklapjaira. A szerzők maguk is gyakran éltek ilyen eszközökkel: az ágendák és énekeskönyvek végén szép számmal álltak az olvasó rendelkezésére az egybegyűjtött imádságok.

A személyes hitélmény gazdagítására szolgáló vallásos elmélkedések néhol bár keverednek az imádságokkal, de nem vetekedhetnek az utóbbiak arányaiban megfigyelhető túlsúlyával. Szikszai György *Keresztyéni tanítások* című korábban már említett műve a biblikus ortodoxia jegyében fogant, vagyis ötvözi az önmagában száraz dogmatizmus és a puritanizmus-pietizmus személyreszabottságának előnyös tulajdonságait. Az ehhez hozzájáruló közérthető stílusával együtt válhatott a hazai kegyességi írások között igazi sikerkönyvvé: az elmúlt két évszázadban kilencvenszer nyomták újra.⁹⁴ Mellette Osterwald *A keresztyének között ez idő szerint uralkodo Romlottságnak Kutfejeiről valo elmélkedése* többek által fordított munkája⁹⁵ volt a legnépszerűbb ilyen jellegű olvasmány. Szikszai és Osterwald köteteiből 4-4 példányt találunk a 24 jegyzékben, a többi hasonló szerző (Sárpataki Nagy Mihály, Szőnyi Nagy István, Pálóti György, Kempis Tamás, Johann Gerhard és végül Lewis Bayley) 1-1 példányos előfordulása meg sem közelíti ezek népszerűségét. Végül emeljük ki a Szőnyi Benjámint *Szentekek Hegedűje* című énekeskönyvét is, amely először 1762-ben jelent meg, majd ezt követően a huszadik századig még legalább 16 alkalommal nyomtatták újra. Ezt leginkább a templomon kívüli, azaz a családi és a magános áhitaton használták.⁹⁶ A református pietizmus további hatását erősítették a már említett Pictet, és az angolszász nonkomformista Philip Doddridge munkái. Körükből mindössze a kedvelt francia protestáns igehirdető, Pierre Du Moulin jelenlétét hiányolhatjuk.

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a teológia területén a sokszínűség uralkodott: a korábbi századok irányzatai mellett jelen voltak a 18. századi új áramlatok is. Jól példázhatjuk ezzel az élő kapcsolatot, amely századokon át összekapcsolta a hazai és az európai

⁹³ Zoványi 2004, II, 173-174.

⁹⁴ Győri L. János, Szikszai György és a Mártírok oszlopa, In Szikszai György, Mártírok oszlopa, szöveget gond. Steinert Ágota, Bp., Harmat, Kolozsvár, Koinónia, 1996, 237-243.

⁹⁵ Tóth Béla: Ki fordította Osterwald „Traité des sources de la corruption, qui règne aujourd’hui parmi les chrétiens” című művét magyarra? MKSz, 1975, 165–166.

⁹⁶ Fekete Csaba, Szőnyi Benjámint és a magyar református himnológia, In Szőnyi Benjámint és kora 1717-1794 : tanulmányok Szőnyi Benjámintól, szerk. Imre Mihály, Hódmezővásárhely, Bethlen Gábor Református Gimnázium, 1997, 27-34.

protestantizmust. A legfontosabb dogmatikai kérdésekben megalapozott, de a kevésbé fontos részletekben engedékeny, kegyességgel is gazdagított ésszerű vagy racionális ortodoxia lehetett a leginkább elterjedt szemlélet a főként debrecenből érkező rektorok között. Olvasmányaik tanúsága szerint alapvetően biblikus talajon álltak, ragaszkodtak a legfontosabb hittételek védelméhez, de képesek voltak belülről fakadó, mélyen átértzett, rajongástól mentes élő hitet gyakorolni.

A polgárosodás nyomai

Lényeges különbség a koraujkori lelkészi és tanári könyvjegyzékekhez képest, hogy itt már rendszeresen megjelennek a szórakoztató- és a szépirodalom körébe tartozó művek is. 1805-ben is találunk még példát a korábbi századok könnyed olvasmányaira (egy ismeretlen csízió, Haller János századokon keresztül kézről-kézre járó *Hármas históriája*⁹⁷), de a leginkább a vidéki alsó- és köznemességre és a paraszti rétegekre jellemző „ponyvás” mulattató irodalom (Árgirus, Salamon és Markalf, Toldi, Tancredus) teljességgel hiányzik. Nincsenek jelen az ekkoriban divatba jövő „románok” sem.⁹⁸ Helyettük inkább a magasabb szintű irodalmi műveltséget feltételező munkák vannak jelen. A 17. század közepén íródott barokkos-istenes verseivel másfél évszázaddal később is népszerű Beniczky Péter⁹⁹ mellett főként a 18. század második felének magyar költőivel találkozhatunk. Kimutatható az egykori debreceni diákok műveinek domináns jelenléte: Édes Gergely *Enyelgései*, Pálóczi Horváth Ádám *Hunniása* és *Holmija*, és a népies Mátyási József *Semminél több valamije*.¹⁰⁰ A tételeket áttekintve úgy látszik, hogy a kortárs irodalom köréből a református értelmiség leginkább Péczeli József szerzeményeit forgatta. Levelei, a *Szomorú játékok* és a *Haszonnal mulattató Mesék* több rektornál megtalálható. Viszonylag csekély irodalmi értéke miatt közülük kissé „kilóg” Perecsenyi Nagy László *Szakadár...* című verses elbeszélése és Vályi Nagy Ferencről *A pártos Jerusalem*. Meglepő ugyanakkor, hogy az 1770-1830 között népszerű, diákok között kéziratban terjedő alkalmi versgyűjteményekre nem utalnak az összeírások.¹⁰¹ Sípos József előszavának korábban már idézett részlete éppen arra utalt, hogy ennek jó hasznát vehették volna a vidéki tanítók.

⁹⁷ Bukovszky Andrea, A „Hármas História” népszerűségéhez, MKSz, 1987, 47-48.

⁹⁸ Kulcsár Adorján, Olvasóközönségünk 1800 táján, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1943, 71-85., valamint Fülöp Géza, A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban, Bp., Akadémiai, 1978, 195-197., 254-261. A továbbiakban: Fülöp Géza 1978.

⁹⁹ Úmil 192.

¹⁰⁰ Úmil 1345-1346.

¹⁰¹ Fülöp Géza 1978, 237-238.

Az európai nyelvekből magyarra fordított szépirodalom néhány képviselőjét is olvasták a beregi rektorok. Péczelitől az angol „temetőiskola” körébe tartozó *Yung' Éjtzakáji*; az Őri Fülep Gábor által németből fordított *Uzong, napkeleti történetét*, mint a despotikus keleti állam regényes rajzát;¹⁰² Milton *Elvesztett paraditsomát*, amelyet Bessenyei Sándor franciából fordított le. Ezekhez csatlakozik még a Csokonai praeceptora, Háló Kovács József *Magyar Éneise*.

A felvilágosodás egyik célkitűzése a köznép nevelése és a fejekben gyökeret vert babonák és tévhitek száműzése volt. Jeney György népnevelő könyve (*Természet könyve. A hortobágyi pásztor és a természet-vizsgáló*, 1791) a józan okosság nevében a természettudományos gondolkodást akarta terjeszteni a babonákkal szemben, bár Takács Béla példája szerint nem biztos, hogy éppen a megcélzott közönségnél ért el eredményt.¹⁰³ A *Hallónak boldog estéje* a német államregény példajaként a nép erkölcsi nevelésére és gazdasági haladására adott példát. Kedves és hasznos olvasmány lehetett az oskolamesterek kezén a filantróp német iskola képviselőjének, Christian Gotthelf Salzmann *Okosdi Sebestyéne*, amely a gyermekek erkölcsi nevelését tűzte ki célul.¹⁰⁴ Egyetlen folyóiratként van jelen a jegyzékeken a Péczeli által szerkesztett és a nép körében hasznos ismeretek terjesztését célzó enciklopédikus igényű *Mindenes Gyűjtemény* (1789-1792).¹⁰⁵

A „pedagógia századában” rendkívül fontosnak vélték az egészségügyi nevelést és oktatást is, mivel az egyén egészsége munkáján keresztül az állam javát szolgálta. 1769-ben állították fel az első orvosi kart Nagyszombatban és a század második felében fellendült az orvosi és az általános egészségügyi művek írása és fordítása is. Az elemi tudás terjesztésében elsősorú szerepet játszott a mindenkori helyi értelmiség, amely a beregi falvakban egyértelműen a lelkészt és a tanítót jelentette, mivel a bába és a kovács mellett a lakosság leginkább hozzájuk fordulhatott egészségügyi problémáival. Elsőként egy diatetikai szakmunka, Christian Wilhelm Hufeland az élet meghosszabbításának módjait bemutató könyvének Kovács Mihály által fordított és hazai viszonyokra alkalmazott kiadása jelenik meg előttünk. Hufelandtól egy másik értekezést a csecsemőkkel való bánásmód tárgyában olvashatott az egykori tulajdonos. Ugyancsak a diatetika a körébe tartozik Kiss József

¹⁰² Staud Géza, *Az orientalizmus a magyar romantikában*, 2. kiad., Bp, Terebess, 1999, 75.

¹⁰³ Takács Béla, „Népművelés” a Hortobágyon a XVIII. században, In Uő, *Debrecen vonzásában : egyháztörténeti, várostörténeti és ipartörténeti tanulmányok*, szerk. Bolvári-Takács Gábor, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, 2005, 22-29.

¹⁰⁴ Pukánszky Béla, Németh András, *Neveléstörténet*, 5. átdold. bőv. kiad., Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997, 259-263.

¹⁰⁵ *A magyar sajtó története*, szerk. Kókay György, Bp., Akadémiai, 1979, I, 220-223.

(Széchényi Ferenc uradalmi orvosa) tankönyve, az *Egészséget tárgyazó katechizmus*.¹⁰⁶ Két kevésbé azonosítható módon felvett orvosi kötet és az ekkor már klasszikusnak számító Pápai Páriz Ferenc *Pax corporisa* képviseli a gyógyításhoz kapcsolódó szakirodalmat. Meglepetésünkre Weszprémi István debreceni professzor egyetlen orvosi tárgyú művével sem szerepel a forrásokban.

Elvértve jogi munkára is lelhetünk, úgy látszik, kevésbé volt jellemző az ilyen irányú érdeklődés a tógátusokra. Mindössze a nagy tekintélyű Kövy Sándor művei, valamint néhány természetjogi traktátus jelenléte mutatható ki.

Szorosan vett természettudományos munkát is ritkán vásároltak a rektorok. A legfrissebb közülük Földi János *Természeti históriája*, amely 1801-es megjelenésekor Linné rendszere szerint ismertette az állatvilágot, Benkő Ferenc *Magyar Minerológiája*, amely az első magyar nyelvű ásványtan, Horváth János Keresztély jezsuita szerzetes-tanár fizikatankönyve, Vetsei P. István *Magyar geografiája* (két példányban) és néhány latin nyelvű „historia” vagy „philosophia naturalis” jelképezi ezt a csoportot.

Végezetül szintén a polgárosodás jeleit véljük felfedezni Femer Kilián (alias Klein Efraim) *Mindennapi közönséges és barátságos levelek* című levelezési mintagyűjteménye,¹⁰⁷ egy *Néma mester* című polgári etikett, valamint egy közelebbről nem azonosítható „Kertész könyv” beszerzése mögött.

Az egyéni érdeklődés formáló hatása a jegyzékeken

Az eddigiekben felvázoltuk, hogy milyen kötetek alkothatták a 18-19. század fordulóján egy beregi rektor olvasmányanyagát. Most arra teszünk kísérletet, hogy az egyéni sajátosságok figyelembevételével megrajzoljuk azokat a szinteket, amelyek egy-egy személy érdeklődési körét jellemzik. A gyűjtemények jellemzésénél mind nagyságuk, mind összetételük egyformán fontos jellemzőjük. A nagyságáról szólva már elmondtuk, hogy 894 tétel található a 24 jegyzékben. Ez átlagosan 37 tételt jelent jegyzékenként, ami a korszakban már inkább kevésnek mondható, még ha a tulajdonosok többsége huszonéves, kollégiumból kiküldött tógás diák lehetett is. Egy közismert esetben felmerülő számadat is kísértetiesen közel áll ehhez: 1798-ban, mikor Szikszai Benjámín debreceni esküdtdiák kunyhója leégett, a

¹⁰⁶ Kapronczay Katalin, Orvosi és egészségügyi felvilágosító irodalom a 18. századi Magyarországon, *Lege Artis Medicinae*, 2000, 458-462.

¹⁰⁷ Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, 1980-1981, VI, 490.

kárfelmérés során éppen 40, hasonló tartalmú kötetet írtak össze.¹⁰⁸ Keveset tudunk a századforduló protestáns értelmiségének olvasmányairól, de biztos, hogy sem mennyiségükben sem összetételükben nem hasonlíthatóak a főnemesi és a nagyobb tudóskönyvtárak többezres állományához, de általában még a jómódú városi polgárságéhoz sem. Voltak ugyan gazdag gyűjtemények a református értelmiség körében is a 18. század második felétől (Kármán András 526, Bod Péter közel 1000, Péczeli József több mint 1400, Sinai Miklós talán kétezernél is több kötetet tudhatott magáénak),¹⁰⁹ de ezekre a félezer kötetnél is nagyobb egységekre inkább csak kivételes jelenséggként tekinthetünk.

A könyvek beszerzése soktényezős folyamat volt, de elsősorban a tulajdonos anyagi lehetőségein, érdeklődési körén és vásárlási esélyein múlt. A könyvpiacra egyaránt hozzáférhettek a cenzúra által jóváhagyott új- és a hagyatéki árveréseken vagy kézen-közön gazdát cserélő használt könyvekhez, kis szerencsével pedig akár a tiltott dolgokhoz is. Néhány esetben előfordulhatott, hogy hagyatékkal egészült ki a rektor könyvtára, ilyenkor nyilvánvalóan nem az összeíróé, hanem az örökül hagyó személy igénye volt a gyűjtés kulcsa. Ezekre azonban sajnos megfelelő források hiányában nem hivatkozhatunk.

Az már első olvasatra is megállapítható, hogy a legkisebb 12 kötetes, és a legnagyobb, 110 kötetes könyvtár anyagában lényeges különbségek vannak. Az első körben kiválasztott 14 jegyzék,¹¹⁰ vagyis a többség nem haladja meg az átlagos 37 kötetes nagyságot. A maradék 10 pedig elég jelentős eltéréseket mutat ahhoz, hogy szorosabb vizsgálat alá vegyük őket.¹¹¹

A kisebb jegyzékek nem tartogatnak sok meglepetést számunkra. Többségében Bibliák, a tanításhoz szükséges káték, Hübnerék, aritmetikák, énekeskönyvek; valamint imádságos- és prédikációs könyvek, latin nyelvtanok, ágendák, konkordanciák, iskolás szerzők alkotják őket. Ezek az alapvető csoportok a nagyobb gyűjteményekben is megtalálhatóak, egy részükben mindössze annyiban van eltérés, hogy emellett megjelenik egy jól behatárolható körből válogatott teológiai szakirodalom is. A kisebbek közül egyet

¹⁰⁸ A szokásos tankönyvek, klasszikusok és Biblia mellett a megsemmisültek között volt néhány francia mű is. (Tóth Béla, Debrecen könyvtári kultúrája a 18. században, MKSz, 1981, 77. A továbbiakban: Tóth Béla 1981.)

¹⁰⁹ Csapodi Csaba, Tóth András, Vértesy Miklós, Magyar könyvtártörténet, Bp., Gondolat, 1987, 149-158., valamint Tóth Béla 1981, 66-80.

¹¹⁰ A kisebb lajstromok a jegyzékek sorszáma és a tulajdonosok neve szerint): I. Nagy József, II. Lovas József, VII. Nagy Mihály, VIII. Szűcs Mihály, XI. Kováts István, XII. Kováts Ferenc, XIII. Zenzi Simon, XIV. Orbán Zsigmond, XVI. Szilágyi József, XVII. Billa János, XVIII. Csókási Mihály, XIX. Korótzki József, XX. Bakos Péter, XXII. Váradi Sámuel.

¹¹¹ Az átlagosnál nagyobb lajstromok: III. Tamkó György, IV. Fazekas János, V. Szikszai István, VI. Laki Mihály, IX. Szilágyi Márton, X. Balog Dániel, XV. Óri József, XXI. Lenkey Imre, XXIII. (névtelen), XXIV. Váradi Pál

emelnénk csak ki: a leginkább „kegyes” könyvtára Váradi Sámuel salánki oskolamesternek volt.¹¹²

A 37-110 tételt tartalmazó jegyzékek körében van néhány, amely egyedisége miatt érdemes közelebbről is megvizsgálni. Ilyen sajátosság Tamkó György munkácsi,¹¹³ és Őri József márokpapi rektor¹¹⁴ érdeklődése a német nyelv iránt. Emellett az is megállapítható, hogy e két rektor rendelkezett a leginkább frissnek mondható magyar nyelvű olvasmányanyaggal: többségében az 1780-as és 1800-as évek közötti kiadásokkal. Tamkónál több szerző (Göböl Gáspár, Szentgyörgyi István) utal rá, hogy érdeklődést mutatott a racionalizmus irányában. Kis mennyiségben megjelennek náluk természettudományos művek is. Őri József 110 tétele között szemezgetve azt tapasztaltuk, hogy alig több, mint harmada tartozik a szorosán vett teológia tárgykörébe, a latin nyelvű hittudományi munkái pedig ekkor már jórészt elavultak voltak. Rendkívül sok klasszikus és humanista szerzőt bírt, volt Petrarca-kiadása, 5 kötetnyi Erasmusa és számos latin poétája. Az okkult tudományokkal foglalkozó szerzői igazi kuriózumnak számíthattak: Cornelius Agrippa, akinek szatirikus írását forgathatta a tudományokról és mesterségekről és Johann Weyer 16. századi holland orvos és daemonológus. Fazekas János¹¹⁵ nagyobb számú bibliakommentárral rendelkezett, nyelvi összetételét tekintve (magyar, latin, német, görög, héber) pedig Balog Dániel lajstroma¹¹⁶ látszik a legszínesebbnek. Elmondható még az is, hogy a birtokolt hazai kiadások általában jóval frissebbek a külföldieknél. Jól megfigyelhető ez Laki Mihály¹¹⁷ esetében, akinek bár magyar nyelvű nyomtatványai is zömmel a 17. század végétől és a 18. század közepéről származnak, de a latin nyelvű kiadványai (Abraham Scultetus, Alsted, Wendelinus és Antoine Chandieu de la Roche művei) még ennél is régebbiek. A köldföldi nyomdatermékek főként az Peregrinatio Academica áldásos „mellékhatásaként” peregrinus diákok ládáiban, vagy kereskedők málhái között utaztatva-csempészve kerültek az országba és ahogyan látható, számuk egyes könyvtárakban még a 19. század elején is jóval meghaladhatta a hazai kiadványok arányát.

A nagyobb oskolamesteri kollekciónak beillettek volna akár egy közepes vidéki partikula könyvtárának is. Jó példa erre a mezőtúri református gimnázium 1780-as években összeírt 82 (latin-magyar-német-görög) tételből álló jegyzéke, amelyben főleg klasszikusok, tankönyvek és hittudományi munkák voltak. Egyes művek példányszámában találunk egyértelmű

¹¹² XXII. jegyzék.

¹¹³ III. jegyzék.

¹¹⁴ XV. jegyzék.

¹¹⁵ IV. jegyzék.

¹¹⁶ X. jegyzék.

¹¹⁷ VI. jegyzék.

eltéréseket is. Az árvák pénztárának terhére például 1778-ban 100 darab katekizmust vásároltak, amelyre nyilván nem volt szüksége egy magánszemélynek.¹¹⁸ A túrinál jelentősebb hódmezővásárhelyi partikuláris iskola pedig 1790 után már mintegy 300 kötettel büszkélkedhetett. Ez az állomány, amely hét évtized rektorainak gyűjtőmunkájával állt össze, már lényeges eltéréseket mutat a beregi iskolamesterekéhez képest. Gazdagabb volt retorikai-poétikai-, valamint természettudományos művekben is.¹¹⁹

Ahogy az elemzések során láthattuk, ezek a századfordulós rektori könyvtárak többségükben egyszerű segédkönyvtárak voltak. A tételek nagyobb része elégséges lehetett a rektorral szemben elvárt prédikálás-éneklés-tanítás feladatkör ellátásához, azon túl pedig leginkább a kegyesség és a szórakozás igénye alakította az olvasmányok körét. Ha ezeket a segédkönyveket kivennék a jegyzékekből, a legtöbb esetben alig maradna valami. Alapvetően konzervatív anyagot láthattunk, amelyben szembetűnően kevés a kortárs német anyag, a francia pedig teljességgel hiányzik. Elképzelhető az is, hogy mivel hivatalos szerv (esperes) által elrendelt felmérésről volt szó, a kényes könyveket egyszerűen kihagyták a listákról. Talán erre utal a már idézett „Et qui sunt Libri Germanici” megjegyzés Tamkó György munkácsi rektor listája végéről is, nem akarván magát kényes helyzetbe hozni további vizsgálatokkal, inkább csak jelezhette a könyvek meglétét az esetleg felforgató szellemű tételek elhallgatásával. Arról nem is szólva, hogy a napóleoni háborúk idején (1799-1815) milyen gyanúsan festett volna egy protestáns értelmiségi könyvtárban regisztrált francia nyelvű mű.

Kitekintés a kortársak olvasmányaira

Bevezetésképpen Fülöp Géza alapvető munkájából idézzük idevágó megállapítását, amelyet a magunk részéről kiterjesztenénk a református értelmiség minden szintjére, így a rektorokra is: „A katolikus és protestáns papság <...> nem képez egységes műveltségi és olvasóréteget sem a felvilágosodás idején, sem a reformkorban. Nagy átlaguk olvasmányanyagát mindvégig döntően megszabja foglalkozásuk, papi hivatásuk,

¹¹⁸ Hegyi Ádám, A mezőtúri református gimnázium könyvtára a XVIII. században. Elektronikus dokumentum. <http://mek.oszk.hu/03100/03191/html/iskol18.htm> (3.4 A könyvtár állománya). A 100 darab káté véleményem szerint azért nem került be az iskola törzsállományába, mert kioszthatták őket a tanulók között. Korábban már utaltunk rá, hogy Debrecenben a diákokat a tanrendben előírtak szerint iskolai auktorokkal látták el, hasonló történhetett Mezőtúron is a katekizmusokkal.

¹¹⁹ Imre Mihály, A város művelődéstörténete 1848-ig, In Hódmezővásárhely története : a legrégebbi időktől a polgári forradalomig, főszerk. Nagy István, Hódmezővásárhely, Városi Önkormányzat, 1984, I, 615-645.

iskolázottságuk, de az a városi vagy vidéki környezet is, amelyben élnek és tevékenykednek.”¹²⁰

Erre alapozva talán érdemes összevetni az előzőekben kialakított képet a korabeli katolikus értelmiség alsó rétegének eddig szintén csak foltokban feltárt könyves műveltségével.¹²¹ A veszprémi egyházmegye alsópapságának 1815-1817 között canonica visitatio során begyűjtött könyvjegyzékeivel¹²² összehasonlítva érdekes azonosságok és különbségek bontakoznak ki előttünk. A nagyságrendek hasonlóan alakultak: 150 plébános 15.000 kötettel rendelkezett, vagyis átlagosan 40-50 művet birtokoltak 100 kötetben, de a „pályakezdők” körében nem ritka az alig 20 tételes jegyzék. A katolikus plébánosok valamivel kevesebb magyar nyelvű kötet bírtak a református oskolamestereknél, viszont valamivel több francia és német szakirodalom jutott el hozzájuk. A kötetek többsége az állam által jóvá hagyott szemináriumi tankönyvek, valamint a pasztorálteológia és a kateketika köréből kerültek ki. A homiletika még a vizsgált református forrásokban fellelhető prédikációhoz képest is magasan vezetve a jegyzékek negyedét tette ki. Szembetűnő különbség viszont, hogy míg a veszprémi egyházmegyében az igehirdetéshez kapcsolódó kötetek alig fele magyar, (sok a német és a ferences szerző köztük) addig a református oldalon a prédikációs kötetek szerzői kevés kivétellel a rektorok anyanyelvén szólaltak meg. A plébánosoknak összesen száznál több Bibliájuk volt, vagyis nem jutott minden szószékre (és főleg nem magyar nyelvű) Szentírás, némelyek pedig mivel a Káldi Biblia példányai¹²³ az 1800-as évekre elfogytak a piacról, kénytelenek voltak beérni Károlyi Gáspár fordításával. Szintén kevés hitvitázó művet forgattak, helyettük megjelentek a felvilágosodás- és racionalizmus-ellenes szerzők. A felvilágosodás iránt mindkét félnél voltak érdeklődők,¹²⁴ a katolikusok a német közvetítőin keresztül pedig Kantot is megismerték. Műveltségükben erősen jelen volt a janzenista vonal, de az általuk vásárolt aszketikus irodalomból hiányoztak a legnagyobb képviselői. A legnépszerűbb magyar szerzőjük Pázmány Péter volt, míg az egyházatyák közül náluk is dominánsan jelent meg Szent Ágoston, amit Hermann Egyed a janzenizmus körüli viták hatásának tulajdonított. Akárcsak a reformátusoknál, a katolikus oldalon is kevés volt a modern bibliakritikai munka, valamint inkább csak mutatóban jelent

¹²⁰ Fülöp Géza 1978, 230-231.

¹²¹ A Holl Béla által összegyűjtött váci jegyzékek is még elemzésre várnak. (Holl Béla, A váci egyházmegye alsópapságának és plébániáinak könyvei a XVIII. században, In Uő, Laus librorum : válogatott tanulmányok, vál. és szerk. Monok István, Zvara Edina, Bp., METEM, 2000, 181-267. (METEM-könyvek, 26.))

¹²² Hermann Egyed, Eberhardt Béla, A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvvállománya a XIX. század elején, Veszprém, Katolikus Egyházmegye, 1942, 5-47. (A veszprémi egyházmegye multjából, 8.)

¹²³ Az utolsó 18. századi kiadása 1782-ben Budán jelent meg.

¹²⁴ Juhász István gyulai lekészt 1795-ben a titkosrendőrség azért követte figyelemmel, mert francia nyelvű újságokat olvasott. (Héjja Julianna 2003, 29.)

meg a kortárs szépirodalom. A beregi rektorokra erősen hatott a kibocsátó kollégiumok latin-görög alapú klasszikus műveltsége,¹²⁵ míg a dunántúli plébánosoknál jobbra töredékesen jelenik meg ez a vonal. Ettől eltekintve ha más kiadásokból is, de ugyanazon ókori szerzőket tanulmányozták. A gyakorlati haszonnal járó (például a népszerű orvosi) művek között felekezettől függetlenül ugyanazokból válogattak. A 19. század elején mindkét fél alsófokú iskoláiban hasonlóan alakították a tananyagot is. A gyulai katolikus kisiskola 1809-10 táján beszerzett tankönyvei között énekeskönyveket, olvasókönyveket, kátékat, valamint számvetésre és helyesírásra-szépíráásra oktató műveket találunk, éppen mint a kálvinistáknál.¹²⁶

A korabeli társadalomban elhelyezve az átlagos beregi rektor műveltségével leginkább a vidéki nemes és a világi értelmiségi között foglalta el helyét. Az előbbieknél nagyobb számú gyakorlati szakirodalommal rendelkezett és olvasmányélménye sem korlátozódott a vidéki kúriák dohos levegőjére jellemző csízióra, széphistóriára, Werbőczyre, utóbbinál pedig kevésbé volt nyitott és szűkebb anyagi lehetőségekkel rendelkezett.¹²⁷

A rektori könyvtárak utóélete

Sorsuk hasonlóan alakulhatott a hazai magánkönyvtárakéhoz: amennyiben nem kerültek be valamelyik közgyűjteménybe, szétszóródtak. Jó eséllyel maradhettek fenn a rektorok egyes kötetei akár a debreceni, akár a sárospataki kollégiumban, valamint ha ott folytatták pályafutásukat a tulajdonosok, akkor a beregi egyházmegyei könyvtárban. Számos olyan, az 1805-ös névsorban¹²⁸ szereplő rektorral találkozhatunk az 1815-ös egyházlátogatási jegyzőkönyvben, akik még ekkor is a beregi egyházmegyében, tanítóként keresték a kenyerüket, de van adat 30 éven át tanítóskodókról is.¹²⁹ Ezek valószínűleg nem kaptak lelkeszi állást, így megmaradtak a rektori széknél és 2-3 évente új és jobb megélhetést biztosító helyet kerestek maguknak a traktuson belül.¹³⁰ A törökszentmiklósi rektorok példája

¹²⁵ A vizsgált jegyzékek is alátámasztják Fülöp Géza ilyen irányú megállapítását (Fülöp Géza 1978, 236.)

¹²⁶ Héjja Julianna 2003, 51.

¹²⁷ Fülöp Géza 1978, 178-230.

¹²⁸ Lásd a XXV. számú forrást a tanulmány végén.

¹²⁹ TtREL I.1.S.15. tanúsága szerint az 1805-ös rektorok legalább 40%-a tíz év elteltével is ugyanott tanított. A beregi tanítók névsorában (amelyet a 16. századtól - töredékesen - az 1860-as évekig állítottak össze) szintén sok az ismerős név. A 60 rektor körülbelül háromnegyedét láthatjuk viszont az 1805-1830 közötti években valamelyik partikuláris iskolában (Mágotsi Gáspárt és Billa Jánost 8-8 településen), bár a névazonosságokat sajnos nem zárhatjuk ki. (Zágoni Á. Károly 2005, 184-221.)

¹³⁰ Az 1800-1856 közötti beregi lelkeszi névsorból Almási József, Szikszai István, Mágocsi Gáspár, Varga János és Nagy Gábor korábban ugyanitt rektorkodtak (ha nem véletlen névegyezésről van szó). (Zágoni Á. Károly 2005, 288-292.)

nyomán többen akár világ pályára is léphettek a beregiek közül is.¹³¹ Az 1805-ös év rektorainak életútja után kutatva a kézikönyvek (Szinnyei József, Gulyás Pál és Zoványi Jenő közismert munkái) nem tudnak tőlük megjelent irodalomról. Kisebb beszédeket és prédikációkat akár tucatszám írhattak, de jelenleg úgy tűnik, hogy jelentősebb alkotómunkát nem folytattak.

A beregi egyházmegyei könyvtárról szóló tudósításban több címmel találkozhatunk, amelyek megjelennek a forrásként közölt jegyzékekben is. Harsányi András¹³² autopszia útján megállapította, hogy az állomány nagyobb része hagyaték és ajándékozás útján gyűlt össze az egyházmegye papságától. Ezt a gyűjteményt kötetről kötetre átvizsgálva feltételezhetően találunk olyan műveket, amelyek az egykori beregi oskolamesterektől maradtak fenn.

Forrásközlés

A jegyzékekben gyakrabban használt rövidítések:

Cl. = Clarissimus
m.p. = manu propria
m.s. = manu scriptum
T., T. T. = Tiszteletes

I.

Könyvek Lajstroma

Sz(ent) Biblia
Palatinatusi M(agyár) Catechismus és a Magyarázattya irásba
Hübner Historiája
Harmonicus
N(agy) 'Soltár
A' Ref(ormata) Ecclesiák Apollogiája Juellus Jánosé
Körösi Theologia
Kegyelem Szövetsége
Igasság Áldozattya két Héti Könyörges
T. T. Kis Gergely Agendája
Három Héti Könyörgés Irásba
T. Kömlei János Hat héti Poenitentialis Könyörgése
T. Sup(erintendens) Hunyadi Ferentz Úr Prédikatiojinak 2ik darabja
Kegyessé Ajjak Aldoza Tulka az Imádsággrol 30. Prédikatiok
Arany Csésze T. Onadi Sámuel munkája

¹³¹ Történeti visszpillantás egyházunk és templomunk multjára templomunk 100 éves fennállásának öröm- és hálaünnepén 1889. szeptember hó 17-én, reprint, [H. n.], Törökszentmiklósi Református Egyházközség, Re Bene Gesta Egyesület, 2001, 29-34.

¹³² Harsányi András 1941, 245-269.

Mennyei Tárház Kultsa
T. T. Szathmári Paksi Abraham Úr Istenes Enekei
Veileri Mathesis
Heineccii Logica
Antiquitas Romanorum
Gottsedi Grammatica

Nagy Josef Cs(onka) Papi Osk(ola) Rector

II.

A' Rakosi Osk(ola) Mester (*Lovas János – O. R.*) Könyveinek száma

- 1a A' Szent Biblia.
- 2o Szikszai György Keresztyén Tanítása.
- 3a Maklári János Nagy Katechismusa, egész magyarazattal.
- 4o Tasnádi Székely Pál egész Theológiára való Predikatziói. Két Tomusba
- 5a Karmán József Agendaja. 4 Szakaszba
- 6o Szülék kézi Könyve Szalai János Úr munkaja Predikatziókban.
- 7a Szentek Hegedűje
- 8o Falusi Predikatziók.
- 9o Hát (!) heti könyörgés.
- 10. Tanító és Czáfoló Magyar Theológia.
- 11. Hubner Historiája.
- 12. Halottas könyv.
- 13. Harmonicus.

III.

Series Librorum

- Szent Biblia.
- Broughonnak Lexiconai.
- Lesz Keresztyén Erköltsi Tudomány.
- Keresztyén Embernek egész Tiszte.
- Milton El-veszett Paraditsom.
- A' Sz(ent) Bibliának Hist(óriája) Bód (!) Péter.
- Ketskeméti 'Sigmond' Falusi Prédikátziói.
- Sebők József 25 Erköltsi Prédikátziók.
- Szülék Kézi-Könyve 10 Prédikátziókban.
- Kömlei János Penitentiális Könyörgései.
- Szakmári P. Abr(ahám) Könyörgese.
- A' Mi Atyánk meg-világosittatása.
- Maklári János Két-Hétre való Könyörgései.
- A' Keresztyén vallásnak védelmezése. Seiler György.
- A' Vallásra való Bé-Vezetés a' Gyermekek számára.
- A' Világ Történeteinek Tudományára való készület.
- Új vélekedés a' Nap, Hóld, és Tsillagok meg-setétedésekről.
- Takáts Ádám Halotti huszon öt Prédikátziói.
- A' Papi Sz. Hivatalra készülőknek Kézi Könyvök.

Liturgica, vagy a' Papi sz(ent) Hivatalban elő forduló foglalatosságok.
Keresztyenség Ábrázatja – Siklósi István.
A' Szent Háromság magyarázatja. Bagaméri Mihály.
Állandó Élet Tüköre. Palótzai György.
Szabadulást ohajtó Rab. – Göböl Gáspár.
Maróthi György Arithmeticája.
Péczei József Szomorú Játéka.
Édes Gergely Enyelgései.
Keresztyén Catechismus.
Hübner János Bibliabéli Históriái.
A' Magyar Koronának rövid Históriája.
Helvetica Confessio.
Gáti János Természet Históriája.
Tóth Mihály Mezei Gazdasága.
Az Új Testamentomra mutató Tábla. Körösi Mihály.
Ezópusnak száz ötven meséi.
Magyar Eneis. – Kováts József által.
Harmonicus Sóltár.

Series Librorum Latinorum

Q. Horatii Flacci Opera.
P. Virgilii Maronis Opera.
P. Ovidii Nasonis Elegiae.
M. Tullii Ciceronis orationes.
M. Tullii Ciceronis De officiis.
Q. Curtii Rufi de rebus A(lexandri) Magni Historia.
Severini Historia.
Sallustii opera.
Terentii Comediae.
Eutropius.
Cornelius.
Phaedrus.
Minucius Felix.
Dictionarium Pariz Pápai.
Picteti Theologia.
Stoschii Theologia.
Theologia Naturalis.
Limborch Commentarius in Acta Ap(osto)lor(um) etc.
Promptuarium Connubiale Bidembachii.
Leusden in Novum Testamentum.
Lexicon Propheticum.
Philosophia Naturalis.
Phisica in typis et scriptis. (?)
Liber Proverbiorum.
Euphyander, seu vir eruditus.
Compendium Antiquitatis Romanae.
Syntagma Sacrum.
Johannes Hübnerus.
Item Hübnerus Enucleatus.

Drexelius.
Delius.
Tabellae Aesopicae.
Philologus Hebraeo-Mixtus.
Epitome totius Medicinae.
Syntaxis ornata, seu de tribus Latinae Linguae virtutibus, puritate, elegantia, copia.
Et qui sunt Libri Germanici.

Sunt Georgii Tamkó (?) Rectoris Munkátsiensis. mp.

IV.

Series Librorum Joannis Fazekas.

Biblia Sacra -
Theologia Christiana Benedicti Picteti
Eccharidi Theologia
Lampe Theologia Activa
Burmanni Theologia
Konradi Theol(ogia)
Institutiones Calvinii
Comment(arii) Musculi
Manolat in Esaiam et Loci Communes
Inefon in Epist(olam) Ad Hebraeos
Incerti Auctoris in Joan(nem) Evangelistam
Bucani Loci Communes
Mart(ini) Szilágyi Biga Past(oralis).
Canones Pastorales
Labores Herculi Christiani
Psalterium Mic(hael) Nemeti
Ursini Catechisatio
Hugo grotius (!) de veritate (*religionis* – *O. R.*) Christ(ianae)
Explicatio Prophetae Jonae
Cartesii opera Philosophica
Diest Conciones
Lucas Osiander in 4 Evang(elistam)
Comm Prac. In Conversionem Petri
Discursus de summo bono Alb(ertus) Mólnár
Gvalterii Com(mentarii) In Evang(eliam) Math(aei)
Enchiridion Lóci (!) Com(munes)
Archius (Arctius?) in Apocalipsin
Pauli Lisznyai Professiones
Hermannii Denzingii Com(mentarius) Mysticus in Decalogum
Analisis Evangelior(um) Dominicalium.
Catechismus Ursini
Vittichius ad Hebraeos
Cura Pastoralis
Dictionarium Fran(cisci) Pariz-Pápai.
Historia V(etus) et N(ovi) Testamenti.
Szent Biblia

Hat heti Könyörgések
Kármán József Agendaja
Pictet Morálja 3 darabba
Ladvocat – 6. darabban
Bruttonak 3-ik darabja
Lelki Tég
Halotti Centuria
Szathmar Németi Mihály Dominicai
Szent János Jelenése –
Komaromi Centuriája
Tsipkes Komaromi Praedicatioji
Harmonicus
Lelki Tár Ház
Hejdelbergai Katekesis
Lelki Tükör
Sar Pataki Nőé Bárkája
Szent Siklus
Hallonak Boldog estvéje
Nadudvari Pred(ikációi)
Magyar Lex(ikon) A Sz(ent) Írásra
Hangos Trombita
Veres-tói Halottakkal való Barátsága
Helvetica Confessio
Körösi Mihály mutató Táblája
Tusai János Apologiája
Kegyesség segítő Elmélkedések
Mi Atyánk Titka
Igazság Áldozatja.
Szikszai György Természeti Vallása
Catechisatio Irásban.

V.

Magyar Könyvek Laistroma.

1o Szent Biblia
2o Újj Testamentom.
3o Biblia Historia.
4o Ekklesiái Historia.
5a Házi Kints.
7o Szikszai Tanításai.
8o Természeti és K(eresz)tyén vallás.
9o Martonfalvi Tanito és Tzafoló Theologia.
10o Martonfalvi Szent Historia.
11o Tüdős (!) világ Historia.
12o Harmas Historia.
13o Harmas Kis-Tükör.
14o Szikszai Lelki áldozatai
15o P(eter) B(ereck) Hat Héti Könyörgései.
16o Lelki élet.

17o Magyar Minerologia.
18o Magyar Eneás.
19o Júng Ejszakái.
20o Uzong Napkeleti Történet.
21o Szakadár
22o Sándor.
23o Nagy Catechésis.
24o Hübner.
25o Harmóniás könyv.
26o Hunyadi Prédikáziói
27o Szélesi Prédikáziói
28o Ketskemeti Katecheticaja.
29o Jó orvos könyv
30. Halotti oratziok.
31o Néma Mester. sat.

Deák Könyvek Laistroma.

1o Novum Testamentum.
2o Picteti Theologia.
3o Stoschi Theologia.
4o Marcii Theologia.
5o Buddei Theologia.
6o Vitringa in Esaiam et in Aposalipsin
7o Coccei opera omnia in 8o Thomis.
8o Philosophia Practica et Theoretica, secundum Hennertium.
9o Philosophia Baumeisteri
10o Historia Universalis.
11o Commentarius in Colossenses.
12o Curtius
13o Cornelius.
14o Phedrus.
15o Ovidius.
16o Versus Sententionális
17 Ovenus.
18 Virgilius.
19o Fides catholica.
20o Glotterus.
21o Scemmatismus.
22o Cellarius
23o Dictionar(ium)
24o Dissertationes etc.

Stephanus Szikszai Possidet hos praeenumeratos Libros. Ao. 1805. die 14 Maii.

VI.

I(n) N(omine) D(omini?)

Ab Anno – 803 et 804. Comparatorum Librorum Series.

Explicatio Librorum Mosis
Abrahamus Scultetus
Explicatio Psalmorum
Theologia Alstedii
Johannes Jocev Concionator.
Refutationes in omnes Gigantes
Dictionarium Alberti Mólnár
Analysis in Apocalipsin
Centuria Sacra
Eadem Tertia
Georgius Becherus
Sadelius contra Traditiones
Smithius
Polemica Theologia
Johannes Volebius
Vendelinus Politicus
Responsum Sigis(mundi) Fuchs.
Philippus Melancton
Philosophia Scripta
Christianus Lactens
De Casibus Conscientiae
Alstedius
Oratoria D. Becheri
Theologia D. Ostervald.
Virgilius Christianus
Gisberti Philosophia
Ovidius cum notis optimis
Testamentum Graecum 2.
Theologia D. Eszéki
Philosophia Baumajszteri (!)
Liber De Juribus Civilibus
Bidembachius Iucundus
Liber vitae Spiritualis
Hübner János Historiája kettő
Szent Biblia kettő
Igazság oszlopa
Nádudvari Prédikázióji
Az váltság titkának második volumene
Titkok jelenese Szathmári Ötvös István által.
Temető Kert
Lázár János könyörgesei
Igazság áldozattya
Pictet Benedek Könyörgése
Mennyei Udvarral való Szent Társalkodás
Benyitzki magyar versei
Bód (!) Péter Biblia Historiája
Kármán József Agendaja négy szakaszokban
Más Hat Héti Templombeli Könyörgések
Más Penitentialis –
Ismét más ugyan a' végre keszitetett

Ismét más ugyan azon végre –
 Más ismét ugyan azon végre
 Kathedrai gyűjtemény két darabban.
 Palatinatusi Catechesis melly nyomtatott 1658dik eszt.
 Más melly nyomtatott 1786dikban
 Pápastaság ujsága. melly készült Csipkés Komáromi György által
 Görög Grammatica
 Szent Dávid Sóltára.
 Kegelius Filep tizenkét idvességes elmélkedései
 Szathmár Németi Predikáziói
 Pax Corporis
 Kótzai Dávid Húsz Farsangi Predikáziói
 Szentek Hegedűje
 Magános Reggeli és Estvéli Könyörgések Tasnadi István munkája
 A' Palatinatusi Catechesisnek magyarázattya irásban
 Bé vezetés a' Számvetésre melly nyomtatott Budán ao. 1792
 Innepi Predikáziók
 Nádudvari Péter Halotti Predikáziója mellyet mondott Bartsai Abrahám felett
 Vásárhelyi Mihályé melly mondatott ugyan a fellyebben (?) említett alkalmatosságkor
 Szathmari Paksi Mihály ugyan Halotti tanítása mellyet mondott Néhai Darvas Borbála felett
 Temetési Lakadalom. melly mondatott ugyan ezen alkalmatossággal
 Igaz Hitre Tanító iskola
 Halotti oratio a' Koronárol.
 Halottas Könyv.
 Más ugyan azon végre irásban
 A' Keresztyéni Religiora és igaz Hitre való Tanítása Calvinus Jánosnak, mellyet Magyarra fordított Mólnár Albert melly nyomtatott Hannoviában ao. 1624.
 A' Keresztyéni Igaz Hitnek rövid vallás tétele nyomtatott 1713 esztendőben.
 Egy néhány irott Predikáziók.

Mic(hael). Laki Rector T(isza) Keretsenyien(sis).

VII.

Az Gelénesi Oskola Mester Nagy Mihály könyvei ezek, némellyeket számlálván.

1. Szent Biblia Amstelodámi.
 2. T. Szikszai György Keresztyén tanításai.
 3. Nagy Cétechésis Basiliai.
 4. T. Ketskeméti Sigmond Catécheticaja.
 5. T. Ketskeméti Sigmond Falusi Predikátiói.
 6. T. Sebők Jóseff XXI. Predikátiói
 7. T. Maklári János négy héti közönséges könyörgései
 8. Két heti Poenitentiális könyörgések irásba
 9. Ov. Testamentomra mutató Tábla
 10. Garrisim és Ebál és a' Classicus könyveknek némelly része, s minden alkalmatosságra meg kivantató szükséges Predikáziók
- Maróti Arithmeticaja.
 Magyar és Erdély országi Kis Tükör

VIII.

Series Librorum Rectoris Gathiensis Mich(aelis) Szüts

- 1o Biblia
- 2o Liber Precionalis
- 3o Harmonicus
- 4o Liber Funebri
- 5o Catechesis minor et Historia
- 6o Danielis Supervile Catechesis
- 7o Adami Takats Festae Conciones
- 8o Hübner Historia
- 9o Castellio
- 10o Phaedri Fabulae
- 11o Emmanuelis Alvari L. 2us
- 12o Grammatica Germana et Cellarius
- 13o Grammatica Greca et Cebes
- 14a Grammatica Latina
- 15o Ciceronis Oratones
- 16o Ritus Romanorum a G. H. Nieupoort Conscripta

IX.

Series Librorum

1. Biblia
2. Biblia Tárháza
3. Keresztyéni Tanítások
4. Hat Héti Könyörgések
5. Martirok Oszlopa
6. Tizen hat Hétre v(al)ó Templombéli Könyörgések.
7. Hübner János Historiái.
8. Palatinatusi Catechismus.
9. Cellarii és Mólnár Grammatica.
10. Nagy Cellarius.
11. Maróthi György Arithmeticája
12. Cicero Epistolái és Orátioi.
13. Heineccii Logica.
14. Hieronymi Freyeri Oratoria.
15. Principia Sermonis Graeci.
16. Novum Testamentum
17. Picteti Theologia Christiana.
18. Helvetica Confessio.
19. Kármán József Úr Katekismusa
20. Petzeli József Úr Meséi.
21. Magyar Hunniás.
22. Ovidius
23. Virgilius.
24. Terrentius (!).
25. Minucius Felix.

26. Cornelius Nepos.
27. Phaedrus.
28. Igazság Pai'sa.
29. Imperatorok Tüköre.
30. Szentek Hegedüje.
31. Arany Csésze.
32. Lelki Vegyver (!).
33. Bujdosásnak Emlékezet Köve.
34. Pictét Benedek Könyörgései.
35. Az igaz Kegyességnek kezdete és elő menetele.
36. Uj Testamentomra Mutató Tábla
37. Énekes Könyv etc.

Mart(inus) Szilágyi Rector Fornosensis.

X.

Series Librorum D(anielis) G. B(alog) Ordine Alphabetico	Locus ubi Typis et imp.	Annus
A' Szent Bibliának historiája	Szebenbe	1748
Az Úri imádság Sz(ent) Luk(ács) és Máté Le irások szerint v(al)o magyar. Komár(omi) Istv(án) á(lt)al	Váradon	1651
A Léleknek I(ste)nnel való maganos beszélgetése Erdödi János a(lt)al	Debretzen	1689
A Léleknek békessége vagy Pax Animae Molinaeus Péter által	Kolosvarott	1680
Alstedii J. Theologia Polemica Incert(us) Auctor(is)		
D. Aurelii operum thom(i) 9.		
Biblia Sacra Latina		
Sz(ent) Biblia	Ultraject(i)	1623
Bagaméri Mihálynak a sz(ent) Haromsagról való munkája	Kassán	1800
Dispositiones Evangel. Jo. Adam Osiandri Fasc. 1. usque 14.	Tubingae	1665
D. Joachim Langen Hundert auserlesene gesprache	Kassoviae	1787
Dictionarium Francisci Paris Papai	Cibinii	1767
D. Zachariae Ursini Theologica opera	Heidelberg	1612
Dávid Király és Próféta ψαλτεριαρια	Debretz(en)	1723
Collecta Graeca Andr(eas) Dalzel	Lipsiae	1753
Canones Ecclesiastici	Claudiop(oli)	1768
Cornelius Nepos	Kassoviae	1762
Curtius Rufus	Lipsiae	1765
Cicero de offic(ii) et Epist(olarum) Familiar(um)	Norinberg(ae)	1618
Eutropius. Minutius. Phaedrus.	Debretz(en)	1741
Egészséget tárgyozó Katechismus	Sopron	1794
Énekek Énekének magyarázatja	Debretz(en)	1693
Exegesis Libri 1mi et 2di Medullae Amesianae studiae Georg(ii) Mart(on)fal(vi)	Debretz(en)	1670-75
Francisci Turretini Dissert(atio) De Sanctificat(ione) Xti (Christi)	Lugd(uni) Batavor(um)	1696
T. Gasparoczki Ferentz Pred(ikációi) 2. darab	Kassán	1794
Grammatica Linguae Sanctae Gvilielmi Sc(h)roed(eri)		

Grammatica Germ(anica) Osterlami et alia Gottsediana	Agriae	1780
Három Üdvességés Kérdés Zubralowszki György Plebán(os)	Kassan	1768
Hugo Grotius	Lipsiae	1684
Hat héti és más két héti Templ(omban) mond(ott) Könyörg(ések) T. Maklari J(ános) a(lt)al	Kassán	1794
Horvat Ádám Holmija		
Horatius 2. Thom(us)	Lipsiae	1757
Igasság Paisa		
Joh(annis) Leusdenii Nov(um) Testam(entum)	Berol(ini) et Lipsi(ae)	1753
Jus Ungaricum Sp. Dni Alex. Kövy Profess. In S. N. Patak.	Kassoviae	1800
Julius Caesar	Pataviae	1763
Joh(annis) Tsecsi Fil. Aphorismi in quibus Antiquit(ates) Hebraeor(um) exhibent.	Bernae Helv(etiis)	1726
T. Ketskemeti Sigmond Predikat(iói)	Györben	1796
Keskeny út Pápai P(áriz) Imre által	Debretz(en)	1791
Kristus baráttságos hívogatása és edj meg fáradt léleknek igaz nyug(odalma)	Amstelod(ami)	1735
Lexicon Pastoris Graecum	Lugd(uni) Bat(avorum)	1640
Liber Psalmorum Linguae Sanctae	Amstelod(ami)	1666
T. Livius. Langius	Debretz(en)	1798
Marton Görög nyelv kezdete	Györbe	1794
Manuductio ad Coelum. Auctore Joh(ann) Bona	Venet(ii) (et) Bass(ani)	1669
Magyar Törvény rövid Summája	Posonba	1798
P. Ovidii Lib(er) De Tristibus et de Ponto	Tyrnaviae	1769
Principia Linguae Graecae	Tiguri	1751
Papistasag Ujsaga Komaromi C(sipkés) György által	Kolosvárt	1670
Palatinatusi Katechismus	Debretz(en)	1786
Summa Doctrinae de foedere et testamento Dei	Amstelod(ami)	1683
Severini Historia	Posonii	1779
Theologia Stoschii	Debretz(en)	1792
Theolog(ia) B(enedici) Picteti	Debretz(en)	1792
Theolog(ia) Naturalis Cl. Szent Györgyi	Posonii	1784
Terentii Comediae	Venetiis	1782
Thomas Kempis de imit(atione) Xti (Christi)	Bassanii	1730
Vetsei P. István Geografiaja	N(agy) Károly	1757
Virgilius	Kassoviae	1732
Weidleri Mathesis	Lipsiae	1784
Wolff element(a) Mathes(eos)	Claudiop(oli)	1773

Libri Dan(ielis) G. Balog.

XI.

Series Librorum Stephani Kováts Rectoris Sonkádiensis

Biblia

Nagy Káté
Hübner Historiája
Kis Tükör
Kis Káté
Cellarius et minor et maior
Hármonicus
Colloquium
Phaedrus
Cornelius
Cellarius Grammaticája
T. Beretzk Péter 3rom héti (!) könyörgései
T. Szikszai Keresztyén tanításai
Placette Ethicája
Doddrigge elmékedései
Walser Philosophiája 2 tomban
Az ifjabb Racinnek a Vallásról irott munkája
Cicero de Oratore
Ciceronis Orationes
Ciceronis Epistolae
Virgilius
Ovidii tristium liber
Pantheum
Justini Historiae
Grammatica Graeca
'Soltár
Halottas Könyv

die 11 Maii 1805.

XII.

Series Librorum Fran(ciscus) Kováts Rect(or) N(agy) Beganyien(sis) Ao. 1805 14a Maii
descrip(ta)

1. Szent Biblia
2. Hat héti Könyörgés
3. Maklári János Könyörgései
4. Sebök Prédikáziói
5. Szebeni Kátekthesis
6. Basiliai Kátéchesis
7. Hübner János Hist(oriái)
8. Sz(ent) Dávid 'Sólt(árai) Hármon(iával)
9. Halotti Énekek
10. Theologia Stoschii
11. Theologia Nat(uralis) St(ephani) Sz(ent) Györgyi.
12. Horatii Flac(cii) Opera
13. Ovidii Trist Lib(er)
14. Minutius Fel(ix)
15. Phaedri Fab(ula)
16. Dictionarium Pariz.

17. Kegelem Szövetsége
18. Liliomok völgye
19. Hist(oria) Animalium Sacra Franzii
20. Hist(oria) Natura(lis) P. Gabr(iel) Rzaczinski.

XIII.

Series Librorum Simeonis Zenzii ao. 1805 die 14a Maii conscripta.

Titulus Libror(um)	Locus Editio.	Annus
1. Szent Biblia	Amstelodam(i)	1786
2. Szikszai György Keresztyen Tanitas.	Posonyb(an)	1790
3. Kathedrai Gyűjtemény	Györben	1790
4. T. Kármán József Úr Agendája a hozzá tartozó Könyörgésekkel adjútt (!) melyben vagynak hat heti közönséges és két héti Penitentialis hétre v(al)o Könyörgések	Posonyb(an)	1787
5. T. Maklári János Két Héti Könyörg.	Kassán	1788
6. Két Heti irott Templombéli Könyörg(ések)		
7. Keresztyén Catechismus	Basileab(an)	1760
8. Sz(ent) David 'Soltárjai Harmoniával	Debretzen	1774
9. El veszett Paraditsom Milton a(lt)al	Kassán	1769
10. T. Posaházi Úr Catechismusi Tanitasa		
11. Szentek Hegedűje	Posonyban	1784
12. Halotti Énekek	Posony es Pest	
13. Száz és négy Bibliabeli Historiak	Kassán	1801
14. Marothi György Arithmeticája	Debretzenb(en)	1763
15. Christ(ophori) Cellar(i) Grammatica Latina	Claudiopoli	1775
16. Joachimi Langii Colloquia Latina	Cassoviae	1800

XIV.

Series Librorum Sigismundi Orbány Rectoris B(ot) Paladiensis

Szent Biblia
 Két Héti Könyörgés
 Nagy Káté
 Hübner Historiája
 Keresztyén Vallás Fundamentoma
 Minden Gyűjtemény
 'Sóltár
 Oratoria
 Cornelius
 Phaedrus
 Cellarius Grammatikája
 Cellarius
 Marothi Arithmetica
 Kis Káté
 Kis Sz. Historia
 Kis Tükör
 Halottas Könyv

XV.

Series Librorum Josephi Óri Scholae h(oc) t(empore) M(árok) Papiensis Ludi magistri

Libri Theologici

Heideggeri Corpus Theologicum.

Novum Testamentum Graecum, cum Versione Bezae et Vulgata, et Interpreta(t)ione Bezae Augustini opera De Civitate Dei. Tom. 2. cum notis Lud(ovici) Vivis et Leonardi Coquaei (?) Sulpitii Severi Historia Sacra, sum Continuatione ex Sleidani Libro.

Beati Fulgentii opera omnia.

Johannis Csétsi Aphorismi Antiquitatum Veterum Hebraeor(um)

Sphynx Theologico Philosophica.

Drexelius ad Danielelem Prophetam. Item eius De aeternitate Considerationes.

Drexelii Tribunal Christi.

Unum Necessarium a Cl. Joanne Amos Comenio conscriptum

Canzii opera, De Regimine Dei Universali.

H(enrici) Ursini Arboretum Biblicum. item Theologia ejusdem Symbolica.

Johannis Wieri (?) Medici opera, De Praestigiis Daemonum.

Libri Promiscui

Joh(annis) Alberti Fabricii Bibliotheca Latina.

Sylva vocabulorum Urbium, fluviorum, Virorum, Deorum (?) etc. cum Historia brevi eisdem annexa, auctore Henrico Decimatore.

Ciceronis Epistolae ad Familiarum cum notis et Interpretatione Phil(iberti) Quartier.

Ciceronis De Oratore Libri tres, cum notis Cl. Esaiiae Budai.

Ciceronis officia, De Senec(tute) Amicitia, etc.

Jus Naturae Cl. Antoni Martini Professoris Vindobonensis

Jus Naturae et Ethica, Fr(anz) Xav(er) Rois, e Societate Jesu, Sacerdotis.

Philosophia Baumeisteri, plenior. et recentior.

Hübnerus Eucleatus, seu bis LII. Pensa ex Historia Politica.

De Status Illustrium Romanor(um) et Inscriptionibus variis, Auct(ore) E(d)m(undo) Figrelío

Matthiae Dresseri Tractatus De festis Christianor(ut), et Ethnicor(um)

De vanitate et Incertitudine Scientiarum, Auct(ore) Corn(elio) Agrippa.

Dissertatio quaedam brevis, De Diaeta Literatorum.

Eutropii Historia Romana cum Metaphrasi Graeca, et cum notis Cellarii.

D. Erasmi Rotterodami Adagia, et Simul Junii, Cognati et alior(um)

Erasmi Colloquia cum notis Perpetuis Petri Rabi Rotterdamensis.

Erasmi Encomia Moriae curante eodem Petro Rabo.

Erasmi Apophtegmana Libris Octo.

Erasmi Enchyridion Militis Christiani

Plinii Junioris Epistolae et Panegyricon Traiano dict(atum?)

Johannis Ravisii Textoris Epistolae.

Auli Gellii Noctes Atticae ex Edit(ione) Parisiensi.

Selectorum Sapientum Apophtegmata, Liber Unus.

Nicodemi Frischlini, et Henrici Bebelii Facetiarum Libri Tres.

Dialogi breves, de variis philosophiae propositionibus, Auct(ore) Franc(isco) Petrarcha.

Cornelii Nepotis Vitae Excellent(ium) Imperat(orum), cum Notis Cellarii, et Mappis.

Q. Curtii Historia De Rebus Alexandri Magni cum Notis et Mappi Cellarii.
Physica Generalis Joannis Bapt(istae) Horváth.
Extractus Articular(um) et Diplomatum, super Religionis Negot(io) Lat(ine) et Germ(anice)
Canones Ecclesiastici Geleiani.
Hadriani Junii Nomenclatura vocum minus Latinarum.
Meisneri Philosophia Sobria
Cebetis Thebani Tabula Graeca.
Syntaxis Ornata cum adjuncto flore Latinit. Auct(ore) Fran(isco) Pomey.
Cellarii Grammatica.
Langii Colloquia.
Theatrum Historicum, Auct(ore) Phil(ippo) Lonicero.

Poetae Latini

P. Virgilii Maronis Opera Omnia cum Notis Minellianis.
Q. Horatii Flacci Opera Omnia, cum Comment. Minellii.
P. Terentii Afri Comediae Sex, Cum Notis C. Esaiiae Budai.
P. Ovidii Nasonis Elegiae Tristium, et de ponto cum Notis.
Phaedri Fabulae cum Notis Varior(um), item Fabulae Aviani, et P. Syri Sententiae.
Georgii Buchanani Epigrammata.
Petri Sautel, e Societ(ate) Jesu, Lusus Poeticus.
Versus Sententiosi Liber Unus, Item Carmina Proverb(ium) Auctore incerto.

Magyar Könyvek

Szent Biblia, Basileai Editio, Károli Gáspár fordítása. Az Apocryphus Könyvek külön kötetben.
Lelki Aldozatok. Kiadta Szikszai György Debreczeni Prédikátor.
Szent Gáli Beregh (Bereczk!) Péter Héti (!) Könyörgései.
Csúzi Könyörgései, három Hétre valók.
Természeti és Keresztyén vallás, Szikszai György által.
T. Szikszai György 10. Prédikációi.
T. Hunyadi Ferentz 17. Prédikációi.
Fársáangi Prédikációk, fordította Kótzai Dávid.
A Keresztyén embernek Egész tiszte.
Drelincourt Károlynak Halál félelmei ellen való Orvoss(ágai) és Vigaszt(aló beszéd?)
Heidelbergai Katechismus.
Hübner Historiája.
Dr. Földi János Ur Természeti Historiája 1. Darab.
Dr. Szent Györgyi József Természet Historiája 1 Darab.
Moralis Philosophia, Debreczeni Prof(essor) Sárvári Pál által.
Sander Henrik Istennek Jósága és Böltsessége a Természetben.
A legfőbb Jóról v(al)o Discursus, fordította Deákból Szentzi Moln(ár) Albert.
Az Ifjabb Racinnak a Vallásról írt Versei, ford(ította) Kováts József.
Maróthi György Arithmetikája a Harmadik kiadás.
Látzai Oskolai Tanító Könyve.
Vetsei István Magyar Geographiája.
Tizenkét órára való Jegyzések a 'Sóltárokra és Ditséretekre.
A Mai 'Sidóknak tzeremoniai és babonái, Magyarul.
Szent Heortokrates, v(agy) is a Keresztyének Innepeikről való Tracta.

Helvetica Confessio Magyarul.
Szabadulást ohajtó Rab. Irta Göböl Gáspár, Ketsk(eméti) Préd(ikátor)
Péczei Mesei és egynéhány Leveli.
Ó és Új Testamentomra Mutató Tábla, 2. darab.
Gazda Embernek Házi Könyvetskéje, fordította Dr. Veszprémi István.
Hufelandnak (?) az Anyákhoz tett Instructiója.
Hortobágyi Pásztor, Irta Jenei György.
Élet Mestersége v(agy) is Prudentiae Regulák, ford(íttatott) Németből.
A Régi Magyar vezérekről való Historia v(agy) is Magyar Sunád.
A Kánt Szerént v(al)o Philosophiák Rostálgatása Levelekben.
Szathmár Németi Mihály Dominicanai.
Két Halotti Oratio, Irta Geiza József.
Egy halotti Prédikátzio. Irta Ráth Mátyás N. Györi Prédikátor.
A 3 féle, ugy mint Rhénes, Vonás, Magyar forintoknak Mutató Táblája.
Ó és Új Atlas.
Halottas Könyv.
Hunyadi János történetei. Irta Horváth Ádám.
A Külömb külömb féle Vallások Históriája.
A keresztyén Vallásnak Rövid Summája, Superville által.
Hunyadi Ferentz Diétai Prédikátzioi.

Németh Könyvek

Márton József Német-Magyar Lexicon 2. darab.
Márton István Német Rudimentája.
Mugelius (?) Introductiója a Deák nyelvre.
Az öregebbik Robinzonnak tsudállatos Utazásai Németül.
Der kleine Zanberer, oder anweisung zu leichten und belustigenden Kunstücken aus der
Naturliche Magie.
Kinder Magazin zu richtiger bildung ihrer ferstandes und Herzens. duobus Tomis.
Hübner Németül.

XVI.

Szilagyi Josef

Könyvek Lajstroma

Szent Biblia.
Két Heti Könyörgés
Mas egy heti.
Arany Csésze.
Romlottságnak (lehúzva: Maradványa) Kut feje.
Palatinatusi Kátekthesis.
Bibliai Historia.
Politica. Philosophiai okoskodás
Kathedrai Gyűjteménynek Második Darabja.
Cicero Oracioja.
Marothi Aritmetikaja.
Cornelius.

Fedrus (!)
Cellarius Grammatikaja.
Szent David Soltara.
Halottas Könyv.
Nagy Cellarius.

XVII.

Billa János Oskola Rector Könyveinek Laistroma.

Series Librorum.

Szent Biblia
Szikszai György Keresztyén tanításai 2 darabba
Szikszai György Lelki áldozatai 2. darabba
Katedhray (!) Gyűjtemény 2. darabba
Palatinátusi Catechismus
Hat héti Könyörgés
Arany Csésze
Maklári János Könyörgései
Szentek Hegedűje
Nagy Cellárus
Hármónicus 'Sóltár
Falusi Predikatziok
Cellárus Grammaticája
Cornelius
Halottas Könyv.

XVIII.

Badalói Oskolai-tanító Csókási Mihály szükségesebb Könyveinek elő adása.

1o Szent Biblia
2o Keresztyén Katechismus
3o Más Keresztyén Katechismus. Vallás Históriájával.
4. A' Keresztyén Vallás Védelmezése
5o Lelki áldozat.
6to Hathéti Könyörgések
7. Négy héti Könyörgések
8o Más Négy-Héti Könyörgések
9o Két Hétre való Könyörgések
10o Kathedrai Gyűjtemény
11o N. T. T. Hunyadi Predicatioi
12o Katechismus Tanítások, vagy Magyarázata a K(eresz)tyén Katechismusnak.
13o El-Vesztett és Vissza nyert Paraditsom
14o Énekes Könyvek
15o Magyar Geographia
16to Minden meg kívántató Deák s Magyar Oskolai Könyvek.
17o Arithmetica vagy a' Szám vetés mestersége

XIX.

A Bereghi Oskola Tanitoja Korótzki József Könyveinek Lajstroma

	A kiadásnak heje (!)	az evszama
Szent Biblia	Ultrajectum	1747
Az Ó Testamentomi Ekklesiának Historiája a Sz(ent) Irás szerént az első embertől fogva a Babiloniai Fogságból lett vissza térésig Majzonet Lajos által. Fordított Pétzeli József R. Komáromi P(rédikátor) által. öt Darabokban	Komárom	1791
Hat héti Könyörgések Két Darabokban B(ereck) P(éter) által	Győr	1792
Keresztyen embernek egész Tiszte Könyörgésekkel edjött	Debretzen	1769
Maklári János Két héti Könyörgései	Kassa	1794
Lakadalmi Köntös Palótzki György által	Posony és Kassa	1777
2 Tim 3. 15. 16 feljegyeztetett hasznos igazságoknak Fundamenta 51 Predikatziókba Tasnadi Székely István által. Két Darabokban	Kassa	1794
Böls Salamonnak utolsó szavai a mellyek le vagynak téve a Predikatori K(önyv) 12 Részben egynehány Predikatziókba T. T. Jablonski Daniel által. Magyarra fordítottak Sebök József által	Kassa	1792
Huszunegy (!) Erköltsi Predikatziók Frantzia és Német nyelvből Magyarra fordítva, ugyan Sebök József által	Kassa	1791
Szent Siklus Debretzeni ember Pál által	Kolosvár	1700
Igaz Hit. 141 Predikatziókba Komáromi Csipkés György által	Szeben	1666
Kamarasi György 100. Halotti Predikatzióji	Kolosvár	1766
Harmintz Erköltsi Predikatzióji Gasparótzki Ferentznek, 2 Darabokban	Kassa	1794 és 1796
N(agy) Katechismus	Basilea	1760
Két héti Poenitentialis Könyörgés írásban		
K Tóth Magyar Theologiája írásban		
Porkoláb Magyar Theologiája a Sz(ent) Háromságig Pictét szerént		
Lelki élet	Francofurt	1722
Görög nyelv első Kezdeté Marton István által	Győr	1794
Harmonicus Soltár		
Kegyelem Szövetsége		

	Locus editionis	Annus
Biblia Sacra. Testamentum Vetus et Novum	Tigurum	1764
Dictionarium Franc(isci) P(ariz) Pápai	Poson et Cibir	1801
Theologia Naturalis Step(ani) Szent Györgyi	Poson et Kassa	1784
Juris naturae Compendium Joh(annis) Szombathi		
Conciones Centurias 111. Funebr(es) Felix Bidembach	Francofurt	1610
Summa Doctrinae de Foedere et Testamenti Dei explicata Joh. Koccejo	Amstelodam	1683

Tuba Tsephanjae per Jodocum Larenum	Medioburg	1653
Joh(annis) Braunii Doctrina Foederum	Amstelodam	1692
Supliti Severi Historia Sacra	Claudiopol(i)	1701
Pastor Conscientiosus	Ulma	1668

Idem qui supra mp.

XX.

Series Librorum Petri Bakos Rectoris Költseiensis.

- 1 Szent Biblia
- 2 Bot (!) Péter Biblia Historiája
- 3 Nagy Káté
- 4 Hübner Historiája
- 5 Lelki Aldozat
- 6 Bóldog meg halás Mestersége
- 7 Dictionarium
- 8 Langius
- 9 Halottas Könyv
- 10 'Sóltár
- 11 Marci Friderici Vendelini Theologia
- 12 Benedicti Picteti Theologia
- 13 Baumeisteri Philosophia
- 14 Abrahami Gullichii Theologia Prophetica
- 15 Josuae Placaei operum Thomus Secundus
- 16 Cornelius Nepos
- 17 Phaedrus
- 18 Magyar Grammatica
- 19 Szent Hilarius
- 20 Igazság Aldozatja
- 21 Héti Könyörgések
- 22 Okosdi
- 23 Gazda ember Könyvetskéje
- 24 Virgilius
- 25 Superville
- 26 Marothi Arithmetica
- 27 Görög Grammatica
- 28 Kis Tükör

XXI.

Series Librorum

Nomina	Editionis	
	Locus	Annus
Biblia Sacra		
Dictionarium Franc(isci) P(ariz) Papai	Tyrnaviae	1762
Ben(edicti) Picteti Theolog(ia) Christ(iana)	Debr(ecen)	1759
Jo(hannis) Franc(cisci) Buddei Theologia	Jenae	1717
Jo(hannis) Franc(cisci) Buddei Comp(endium) Hist(oriae)	Halae	1713

Philosoph(icae)	Sax(onum)	
Heineccii Elementa phil(osophiae) Rat(ionalis) et Mor(alis)	Debr(ecen)	1761
Gvil(ielmi) Hesii Emblemata Sacra	Antverpiae	1636
Thom(ae) Tailori Christ(us) revelat(us)	Franequerae	1700
Pastor Evangelicus	Groningae	1732
Joh. Heideggeri Tum(ulus) Conc(ilii) Tridentini T(omi) 2	Tiguri	1690
Augustinus de Civitate Dei	Francof(urti) et Han(oviae)	1661
Franc(isci) Fenelonii Telemachus	Cassoviae	1764
Opuscula Theol(ogica) Phil(osophica) et Philolog(ca) Sam(uelis) Verenfelsii (!)	Basileae	1782
Gvilielmi Amesii Philosophemata	Lugd(uni) Bat(avorum)	
Theolog(ia) Dogm(atica) Dan(iel) Stosch.	Debr(ecen)	1792
P. Virgilii Maronis Opera	Budae	1784
M. T. Ciceronis Orationes	Debr(ecen)	1796
M. T. Ciceronis Epist(olarum) Select(arum)	Debr(ecen)	1767
Q. Horatii Flacci Opera	Tyrnaviae	1757
P. Terentii Afri Comoediae	Lipsiae	1738
C. Sallustius Crispus	Lugd(eni) et Bat(avorum) (!)	1634
P. Ovidii Nasonis Opera	Amst(elodami)	1652
M. Acci Plauti Comoediae	Amst(elodami)	1619
Q. Curtii Rufi Hist(oria)	Lipsiae	1765
Joan(nis) Severini Conspect(us) Hist(oriae) Hung(aricae)	Posonii et Cassov(iae)	1778
Frid(eric) Christ(ani) Baumeisteri Institut(iones) Phil(osophiae) Rat(ionalis)	Vittembergae	1747
AEsopi Phrigis et alior(um) Fabulae	Bassan(i)	1734
Phaedrus	Debr(ecen)	1767
S. Castellionis dialog(us)	Cassoviae	1791

Neveik a Könyveknek	Ki Adások	
	Helye	Esztend.
Szent Bilia	Basiliaban	1750
Hübner Historiai	Pesten	
Biblia Tárháza		
Házi Kints		
A' Sóltároknak rövid elosztása Magyarázatja	Kolosvár	1679
Mártonfalvi György Taneto és Czáfólo Theolog(ia)	Debreczen	1679
Femer Levelei	Pos. et Kass.	1776
Az Első Embernek el esése		
Göböl Gáspár Újj velekedései	Pesten	1796
A' Tiszta és Nemes szeretet ereje	Kassán	1789
Szabadulást Ohajtó Rab	Pesten	1784
Semminél több valami	Posony	1794
Petzeli Henriássa		
Pártos Jerusálem	Pos. és Pest	1799
T. T. Vetsei József K(eresztyéni) Erköltsi Predikatzioi 2 Tom(us)	Györben	1796

T. T. Ketskemeti Úr Predikatzioi		
T. T. Maklári János Könyörgései	Kassán	1788
T. T. Katona Sigmund Úr Könyörgései (!)	Írásba	
Keresztyén Katechesis	Basiliaban	1760
Hármas Kis Tükör	Kassán	1793
Rövid Summája a' Keresztyén Vallásnak	Kassán	1803
Út Mutatás a' Keresztyén Vallás elő adására	Debrecz(en)	1804

Ezen kívül mind azok meg vagynak szerevezve mellyek hivatalomnak tellyesítésére szükségesek

Lenkey Imre Hetei Ref(ormata) Oskola Rector 1805 esztend(endőben) mk.

XXII.

Az irat verzóján: Ao. 1805. d. 18 Maii. A' Kaszoni Gyülésben (*jav.: Censurán*) megjelent Oskola Rectorok Könyveinek Laistroma.

Series Libror(um) Sam(uelis) Váradí

Magyar Biblia
Deák-Biblia
Magy(ar) Ully (!) testamentom
Igasság Paissa
Nádudvari Praedikatióji
Szikszai Istv(án) (!) Keresztyén tanitási
Bód Péter Magyar Lexikona.
Romlóság Kútfeje
Confessio Christianae Religionis Deákul Magyarul.
Nagy Catechesis
Magyar Hübner, Deák Hübner
Ecclesiastica Historia
Félegyházi Catechisatioja
Csúzi János Héti Könyörgései
Báro Lázár Héti Könyör(gései)
Maklári Héti Könyör(gései)
Két Héti irott Könyör(gések)
Arany Csésze
Pictét Könyör(gései)
Ursinus Könyör(gései)
Egy Héti Poenitentialis irott Könyör(gések)
Egész Soltár
Harmonicus
Sulzer
Ully (!) T(es)tamentomra mutató Kalaúz
Joannis Severini Historia
Justini Historia
Heineccii Philosophia
Mathias Christianus

XXIII.

A' Könyvek Seriesse. (*Névtelen - O. R.*)

- 1o A' Szent Biblia.
- 2o Az Ujj Testamentomra mutató Tábla.
- 3o Hat héti Könyörgések. 4o Két Héti Könyörgés.
- 4o Két héti könyörgés.
- 5o Hat Héti Penitentiális Könyörgések.
- 6o Más irott Könyörgések három Darabban.
- 7o Ismét edgy Hétre való Könyörgéses Könyv.
- 8o Falusi Predikattziók.
- 9o Gasparóczky 28 (Ur?) Prédikattziói.
- 10o Hangos Trombita.
- 11o Catechetica Predikattziók.
- 12o Heidelbergai Cátéchésis. két Thómusbann.
- 13o Kis Cáthé.
- 14o Superville.
- 15o Néma Mester.
- 16o Okosdi.
- 17o Kegyelem Szövetség.
- 18o Keresztyén Tanítások.
- 19o Csizio.
- 20o Halottas Könyv.
- 21o Kertész Könyv
- 22o Nagy és Kis História.
- 23o Commentarium Davidis Parei in Apocalypsin.
- 24o Streso in Epistolam ad Hebraeos.
- 25o Henrici Diestii Conciones Miscellaneae.
- 26o Nicolai Gürtleri Theologiae Prophetica.
- 27o Henr(ici) Diestii Conciones Festivales.
- 28o Commentarius Filippi (!) Melanctonis.
- 29o Ezechielis Prophetae Vaticinia.
- 30o Aphorismi Doctrinae Christianae Auctore Piscatore.
- 31o Institutionum Rhetoricar(um) Libri 2. Mich(aelis) Buzinkay.
- 32o Epitome S(acra) Theologiae Auctore Mathia Martinio.
- 33o Exegesis Libri 2di Medullae Amesianae.
- 34o Institutiones Didacticae Mich(aelis) Buzinkay.
- 35o Antonii L(e) Grand Historia Naturae.
- 36o Henr(ici) Diestii Conciones Paradigmaticae.
- 37o Philosophia Manuscripta.
- 38. Conciones Solemnes. Auctore Foccone Joanne.
- 39. Rudimenta Linguae Latinae Manuscripta.
- 40o Rudimenta Item Cellarius Major et Minor.
- 41o Grammatica Molnariana.
- 42o Logica oratoria m. s.
- 43o Phrases Excerpta e' variis Authoribus m. s.

XXIV.

Az irat verzóján: 1805. d. 18va Maii. A' Kaszoni Gyűlésben meg jelent Oskola Rectorok Könyveknek Laistroma. Váradi Pál V(ámos) Atyai Rector Könyveinek seriesse.

Series Librorum

Alvintzi Péter Pred(ikációi)
Agenda et Ritus Baptis(andi) S. E.
Az el veszett Bünös etc.
Basilliai Biblia 1a edit(ione)
Batai György Predikátzioja
Bornemissa Predik(ációi)
Catechismus Palat(inatusi)
Catechisatio –
Clauberg Logica
Chatonis Distincta
Concensu Theologia
Diószegi Kiosztatott Talentum
Deák Hübner
Disputatiok Predikátzióra
(Esiodi?) opera quaedam
Franc. (Kurius?)
Görög Testament(um) L.
Gyulai Mihály Pred(ikációi)
Helvética Confessio
Héti Könyörgés
Igasság Paissa
Igaság Áldozatya
Lelki olaj
Lukáts Rihhárd elmélkedési
Lázár Jánosnak a Teremtett.
Melchopi Theologia
Mártiromok (!) Koronája
Martonfalvi Magyar Theologia
Magyar Hübner
Pictét Ethicaja
Praxis Pietatis
Petri Martiris L(oci) Communi.
Psal(terium) Dávidis (!) Metrice elab(orata)
Sztmár N(émeti) Halotti centuria
Szüntelen valo engesztelő Áld(ozat)
Theol(ogia) Ms.
Theol(ogia) Elenctica
Ujj Testamentum v(agy) Kis Biblia
Zepperus
Joan(nis) Csétsi Aphorismi
Volebius Theol(ogia) Hung(arica)
Vestibulum
Romlottság Kútfeje

Paulus Váradi R(ector) V(ámos) Atyaiensis Possidet hos Libros

XXV.II. Fiók. 3. Fas(ciculus) nro. 8.¹

A Beregi Ven(erabilis) Tractusban lévő Oskola Rectoroknak laistroma az esztendőnként elő forduló Examen egyéb Rubrikáival együtt. Kaszony d. 14. Maii 1805.

Lakó hely	Rector neve	Catech.	Hüb. n.	ének	Arithm.	Eccl. Test.	Könyv ser.	Cens. (jav:qualit.) Test.	Praesent.	Reg. Lud. ²
Badaló	Csókási Mihály					hab.	hab.	bon. hab.	prae.	habet
Tivadar (falva)	Szabó Pál								abs.	
V(ámos) Atya	Váradai Pál					hab.	hab.	bon hab.	prae.	hab.
Asztély	Almási József								abs.	
Barrabás	Zenzi Simon					hab.	hab.	bon. hab.	prae.	hab.
Balasér	Varga Mihály								abs.	
Batyú	Billa János					hab.	hab.	bon. hab.	praes.	hab.
(Nagy) Bereg	Korótzki József					hab.	hab.	bon. hab.	prae.	hab.
Beregszász	Deák István					non hab.	non hab.		praes.	
Beregszász	Kun Pál								abs.	
Beregszász	Sam. Garbótzai								abs.	
N(agy) Begány	Kováts Ferentz					hab.	hab.	bon. hab.	prae.	hab.
Bene	Bántó János					hab.	Milotán van	bon hab.	prae	hab.
T(ísa) Bets	Gáti Gedeon					hab.	hab.*	bon. hab.	prae.	hab.
Borsova	Mágotsti Gáspár					hab.	non hab.	bon.	prae.	hab.
Botrágy	Szini Gedeon					non hab.	non hab.		prae	hab.
Csaroda	Szöke Albert					non hab.	non hab.		prae.	hab.
(Szatmár)Cseke	Káldi Dániel					hab. a Pastore	non hab.	bon.	prae.	hab.

¹ Ez lehetett az iratcsomó régi jelzete a Beregi Egyházmegye Levéltárában.

² Regulae Ludi Magistri (?)

Csetfalva	Nagy Gábor							(Rust.?)	non hab.	bon. hab.	prae.	hab.
(Bereg) Darótz	Balog Péter							hab.	non hab.	bon. hab.	prae.	hab.
Déda	Balog Dániel							hab.	hab.	bon. hab.	prae.	hab.
Dertzen	Varga Pál							hab. (áthúzva)	hab.*		prae.	hab.
Fornos	Szilágyi Márton							hab.	hab.	bon. hab.	prae.	hab.
Fülesd												
Gáth	Szűts Mihály							hab.	hab.	bon.	prae.	hab.
Gelényes	Nagy Mihály							hab.	hab.	bon. hab.	prae.	hab.
Guláts	Költő László										Exmiss. ³	
Halábor	Varga János							hab.	non hab.	(...)	prae.	hab.
Hete	Lenkei Imre							hab. (áthúzva)	hab.		praes.	hab.
Hetyen	Szini István							hab.	non hab.	bon. hab.	prae.	non. hab.
Isnyéte	Bálint László							hab.	non hab.	mal. hab.	prae.	hab.
(Tisza) Koród	Cséke Sámuel								Dispensatus ⁴		abs.	
Kaszon	Lengi György							hab.	non hab.	bon. hab.	prae.	hab.
Költse	Bakos Péter							hab.	hab.	bon. hab.	prae.	hab.
(Tisza) Keretsen	Laki Mihály							hab.	hab.	bon. hab.	prae.	hab.
N(agy) Lónya	Máté István							hab.	non hab.	bon. hab.	prae.	hab.
Matsola	most hozatik											
Milota	Szikszai István							hab.	hab.	bon. hab.	prae.	hab.
(Nagy) Musaj	Beregszászi András										abs.	
Munkáts	Tamko György							Nb.	hab.		prae.	hab.
(Sáros) Oroszi	Jakab György							hab.	non hab.		prae.	hab.
B(ot) Palád	Orbán Sigmund							hab.	hab.	bon. hab.	prae.	hab.
F(ekete) Patak	Ujhelyi József							T. Senior	non hab.		prae.	non hab.

³ Exmissus, azaz: elbocsátott.

⁴ Felmentett.

XXVI.

Ao. 1804 d. 18 Martii (*Munkács – O. R.*)

A' Beregi T(ekintetes) Tractusban lévő Oskola Mesterek Regulatiója, mellyet Praesentált a' V(enerabilis) Tractusnak Assessor T(iszteletes) Budai András.

§ 1. (...) légyen Bibliajok, a Tanításhoz szükséges minden könyvök, könyörgéses könyvök, a mellyből a Predikator távól létében imádkozhassanak, legyen papirosok, kalamarisok.

(...)

§ 3. Annak meg tudására, ha vallyon a Mesterekben az említett tulajdonságok meg találtatnak é esztendőnként egyszer a V(enerabilis) Tractus Seniora által ki neveztetendő Adssessorok által meg Censeáltassanak, egy bizonyos helyre egybe hivattatván a felöl ha tudják a palatinatusi Catechismust, a Hübner Historiáját, a Templomba gyakoroltatni szokott énekeket s. notájokat, a számvetésnek négy elsőbb nemeit (...) Egyszersmind ekkor tartoznak bizonyáglevelet vinni otthon lévő magok viseletek és szorgalmatosságok felöl a Predikator és a helybeli Consistoriumtól petsét alatt, és könyveiknek laistromát. Ekkor ismét¹ testimonialist adjanak a censorok az akkori examen és be hozott testimoniális felöl a meg censeált Mestereknek a mellyet a következő esztendőben a hasonló censorok elő kérjenek. Egyszersmind a censura után a Censorok a Tractus Seniorának a jelentést meg tegyék írásban.

§ 4. Tanítani kell az Oskolában a betükön kezdvén az olvasást, vallás és jó erköltsök tudományát, a szépírást, Éneklést, Könyörgést, Számvetést a szerint, a' mint ezt az új Classificatio² el rendeli.

(...)

§ 9. A szokás szerint prédikálni köteleztetnek a Mesterek minden Úr Vatsorája után és egyébkor, mikor az el múlhatatlan szükség kívánja; hasonlóképpen könyörögni köteleztetnek is mikor Predikator Templomba nem mehet.

§ 10. (...) A minden esztendőben elő forduló Mesterek censurája alkalmatosságával vigyenek a Censorokhoz bizonyág leveleket az ő erköltsük és szorgalmatosságok felöl mind az egész Consistoriumtól, mind a Paptól különösen, a' mellyekbe találtatható mind hibákat mind ditséreteket a Censorok a Tractus Seniorának hirül adják; a minden esztendőbe elő forduló Ecclesiák visitatiójakor vegire járván a Mesterek magok viseleteknek és szorgalmatosságoknak a T(ekintetes) Visitor Urak azokat a Tractus Seniorának hirül adják (...) a T(ekintetes) Senior a hibásokat maga eleibe tztítálván intse meg szóval; másodsor is vádoltatván a Tractus eleibe idézze a feleletre; harmadszor a Tractus székétől szolgálatjokból ki tétessenek. A mely mesterek pedig (...) ditséretet érdemlenek, jutalmok legyen, hogy a tractus Seniora változás alkalmatosságával a nagyobb jövedelmű Ekklésiákat hozzájuk igazittsa (...)

¹ Tudniillik a beállítás alkalmával az egyházmegye elvárta, hogy a tanító írásával igazoltan elfogadja a rá vonatkozó törvényeket.

² Osztályonkénti beosztás, rendezés.